

**A SZOVJET KORMÁNY AKCIÓJA
A MAGYAR POLITIKAI ELÍTÉLTEK MEGMENTÉSÉRE.
AZ 1921. ÉVI SZOVJET—MAGYAR HADIFOGOLYEGYEZMÉNY**

A szovjet kormány lépései a magyar politikai elítéltek megmentésére

Áz 1920. májusi koppenhágai szovjet—magyar hadifogolyegyezmény gyakorlati végrehajtásához fűzött remények a hozzátartozók körében hamarosan szétfoszlottak.¹

Az ellenforradalmi kormányzat fő figyelme a magyar kommunista mozgalom szétzűzésére összpontosult. A különítmények által meggyilkoltak mellett egyre szaporodott a bíróságok által kivégeztettek száma. A bíróságok egymás után hozták a halálos ítéleteket.

1920-ban az elítéltek közül bírósági ítélet nyomán a hivatalos nyilván tartás szerint az alábbi forradalmárokat végezték ki:

Név	A kivégzés helye	A kivégzés dátuma
Barta József	Győr	1920. ápr. 19.
Bartalos István	Budapest	1920. ápr. 13.
Bach Dénes	Miskolc	1920. jan. 11.
Csaplár János	Veszprém	1920. aug. 3.
Csákóczy Mihály	Sátoraljaújhely	1920. okt. 16.
Czviczk János	Pestvidék	1920. jan. 31.
Farkas László	Kecskemét	1920. jan. 9.
Gyurics Lajos	Győr	1920. ápr. 19.
Horinek Ferenc	Győr	
Jónás Gyula	Budapest	1920. jún. 1.
Judt Ferenc	Sopron	1920. okt. 18.
Krammer Sándor	Budapest	1920. máj. 19.
Kertész Mór	Pestvidék	1920. júl. 31.
Kis János	Miskolc	1920. júl. 3.
Krucker Lajos		1920. szept. 30.
Kis László	Sátoraljaújhely	1920. okt. 16.
Kelemen István	Kalocsa	1920. nov. 16.
Lantos Lőrinc	Győr	1920. ápr. 19.
Lévai Oszkár	Budapest	1920. szept. 9.
Mayer Lajos	Veszprém	1920. márc. 3.
Marton Vencel Gunó	Sopron	1920. okt. 18.
Nemecz József	Eger	1920. júl. 29.

¹ Az egyezményről lásd bővebben a Hadtörténelmi Közlemények 1972. 3. számában „Az 1920. májusi szovjet—magyar hadifogoly kicserélési egyezmény” c. közleményt.

Név	A kivégzés helye	A kivégzés dátuma
Nagy Kálmán	Budapest	1920. szept. 9.
Pergovác Károly	Budapest	1920. jan. 28.
Perwagner Mihály	Budapest	1920. máj. ?
Prosser Antal	Budapest	1920. aug. ?
Sós István	Kalocsa	1920. máj. 5.
Szabó Gáspár	Veszprém	1920. jan. 10.
Szabó József	Budapest	1920. jan. 28.
Szamuelli László	Budapest	1920. jan. 28.
Dr. Szirmai István	Budapest	1920. jan. 19.
Szlader Rezső	Pestvidék	1920. júl. 31.
Szabó János	Sopron	1920. okt. 18.
Talpas Ferenc	Sátoraljaújhely	1920. okt. 16.
Vég Miklós	Budapest	1920. szept. 9.
Vasó György	Sátoraljaújhely	1920. okt. 16.
Zombori János	Budapest	1920. szept. 9.

Ezenkívül 19 fő halálos ítéletének végrehajtása volt függőben.² Nem teljes adatok szerint 1920. november 30-án 30 001 bírósági ügy volt folyamatban a forradalmak alatt tanúsított magatartás miatt. A jelzett időpontig a bíróságok 4068 ügyben hoztak ítéletet.³ Előkészületek történtek egy nagy monstre per megrendezéséhez, amelyen a népbiztosok ügyét szándékoztak tárgyalni. A tárgyalás július 5-én kezdődött. A népbiztos-pert a Teleki-kormány a Tanácsköztársaság elleni politikai pernek szánta, ugyanakkor a kommunistaellenes hangulat felszításával a közvéleményt a szovjetellenes háborúban való részvételre kívánta alkalmassá tenni.

A nemzetközi munkásmozgalom, a szovjet állam nem nézhette tétlenül a fehérterror tobzódását. A halálos ítéletek és kivégzések megakadályozására számos eszköz alkalmazásával próbálkoztak. Nemzetközi tiltakozásokkal, bojkottal, nemzetközi tekintélyű haladó személyiségek szervezett intervenciójával próbált a nemzetközi munkásosztály és a haladó közvélemény gátat vetni az ellenforradalmi terrornak. E megmozdulások és közbelépések jelentősek voltak, de biztos eredményt sajnos, nem garantálhattak.

A népbiztosok megmentésére a siker reményében csak Szovjet-Oroszország vállalkozhatott, amely a munkásosztály hatalmán nyugvó külpolitikájával állami eszközök, lehetőségek birtokában léphetett fel a népbiztosok életének védelméért. A szovjet kormány olyan eszközt keresett és alkalmazott, amellyel arra kényszeríthette a magyar kormányt, hogy szándékai ellenére cselekedjék.

Kemény eszközhöz kellett nyúlni, mert gyors cselekvésre volt szükség.

A szovjet kormány számára adott külpolitikai helyzetében nem kínálkozott más lehetőség, mint az, hogy a még Szovjet-Oroszországban levő

² Országos Levéltár (a továbbiakban OL) Külügyminisztérium hadifogolyosztály (a továbbiakban KÜM hdf. o.) A Jungert misszió iratai. 52. cs. 210. Hivatalos névjegyzék a bíróságok által halálra ítéletekről és kivégzettekről.

³ Uo. 42/A tétel 25 801/3. Tomcsányi Pál levele a KÜM-hoz 1920. december 29-én.

magyar hadifogoly tiszteket visszatartsa, illetve egy részüket túszoikká nyilvánítsa. Szovjet-Oroszország és Magyarország között diplomáciai és gazdasági kapcsolatok nem voltak. Diplomáciai, vagy gazdasági nyomási alkalmazni nem lehetett. Az egyetlen hivatalos érintkezést az 1920. májusi koppenhágai hadifogolyegyezmény jelentette.

A szovjet kormánynak voltak már tapasztalatai arról is, hogy tiltakozással az adott helyzetben sok eredményt nem lehet elérni.

Litvinov 1921 januárjában, a Jungerttel folytatott tárgyalások elején, kifejtette a szovjet kormány elvi álláspontját a kicserélés ügyéről. Hangsúlyozta, hogy a szovjet kormány fellépése a magyar politikai elítéltek kiszabadításáért „Oroszország munkástömegeinek jogfelfogására támaszkodik. Az államok közötti jog normái a legutóbbi esztendő folyamán gyökeresen megváltoztak és az ilyen nemű kicserélés teljesen hétköznapi jelenség, teljesen megfelel a jelenlegi szokásoknak.”⁴ Álláspontjának bizonyítékaul példákkal is szolgált: „1. Szovjet-Oroszország és az Észk Köztársaság között gyakori az ilyen csere, észt kommunisták a börtönökből kiadatnak Oroszországba, cserébe az ott fogva tartott észtekért. Minden egyes esetben megegyezik egymással az orosz és az észt kormány a csere feltételeiről, és ennek során a kezdeményezés gyakran nem is az orosz, hanem az észt kormány részéről történik. 2. Hasonló jellegű cserék zajlanak le a szovjet és a georgiai kormány között is, a georgiai kormány gyakran utasít ki saját kezdeményezésére Georgiában fogvatartott kommunistákat Szovjet-Oroszországba. 3. A múlt évben, amikor Koppenhágában létrejött Oroszország és Anglia között a hadifogolycsere-tárgyalás, az angol kormány fő feltételeként szabta meg a szovjet fogságban levő angol állampolgárok amnesztiáját és Oroszországból való kiutazásuk biztosítását.”⁵ Mindezek alapján Litvinov hangsúlyozta „hogy az államközi viszonyok gyakorlatában efféle cserék egészen természetesek és megfelelnek a törvényeknek.”⁶

A hadifogoly tisztek visszatartása az elítélt magyarországi kommunisták és szocialisták megmentése mellett, más — sajnos mind stratégiai, mind taktikai, mind a megvalósítás szervezeti megoldása szempontjából egyaránt illuzórikus — megfontolással is összefüggött. A magyarországi proletárforradalom érdekében, az erős illegális kommunista párt megszervezésére hazaküldött megbízható kommunista és szimpatizáns hadifoglyoknak a lebukástól való megóvása érdekében, a KMP fontosnak tartotta azt, hogy különválassa tőlük a tiszteket, akik a hadifogoly sorkatonák zömét ismerték, tudták, hogy az orosz forradalmakban és a polgárháborúban ki hol állt, mit csinált. Ha együtt jönnek haza, eleve utópia lett volna a mozgalom számára fontos emberek megóvása a letartóztatástól.

A népbiztosokat fenyegető életveszély mindinkább sürgette a közbelépést. 1920. augusztus 7-én a szovjet kormány, berlini megbízottján keresztül, felkérte Nansent, hogy táviratban közölje a magyar kormánnyal: ha valakit a népbiztosok közül halálra ítélnék, visszatartja túszként a hadifogoly magyar tiszteket. Erre az intervencióra a magyar kormány nem

⁴ Uo. K-73. 1921. 42. tétel 25 141. sz. Jegyzőkönyv a hadifogolycsere tárgyalásokról. Az 1921. január 26-i tárgyalás jegyzőkönyve.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

válaszolt.⁷ Csicserin, szovjet külügyi népbiztos, augusztus 13-án közvetlenül Telekihez küldött hasonló tartalmú táviratot. Teleki ekkor már reagált. Nansenhez intézett egy táviratot, amelyben arra kérte őt, hogy hozza a szovjet kormány tudomására a magyar kormány állásfoglalását, amely szerint „Csicserin rádiójára a magyar kormány nem válaszolhat hivatalosan, mivel semmiféle nexus létesítését az ártatlan hadifoglyok és a rendes bíróság előtt álló népbiztosok sorsára vonatkozólag el nem ismerhet és ebben tárgyalásokat nem kezdhet.”⁸ Teleki azt igyekezett bizonygatni, hogy a népbiztosok törvényes bíróság előtt állnak és a hadifoglyokkal szemben minden retorzió jogtalan lenne. A táviratban magánvéleményét is tudomására hozta Nansennek. Szerinte a per vádlottai a népbiztosok második „kategóriájához” tartoznak és a per állapota szerint nem hozhatnak ellenük halálos, vagy más súlyos ítéletet.⁹

A szovjet kormány augusztus 14-én újabb táviratot küldött. Ebben Csicserin kifejtette, hogy a népbiztosok, akik a dolgozó nép javát szolgáló kormány tagjaiként a magyar nép akaratát képviselték, áldozatai egy mondvacsinált bűnpernek. Mivel életüket közvetlen veszedelem fenyegeti, a szovjet kormány elrendelte 1000 magyar hadifogoly tiszt internálását, akik közül 10 főt név szerinti túsznak nyilvánított. Ezek: Csiszár Sándor százados, Károlyi Árpád őrnagy, Flóra István százados, Jankovics Kálmán főhadnagy, Semsey Viktor főhadnagy, Saly Sándor főhadnagy, gróf Széchenyi Bálint főhadnagy, Héjas főhadnagy, Spolarits György hadnagy és Fárber Jenő hadnagy voltak. Teleki újra Nansenhez fordult és megismételte a korábbi elutasító álláspontját. A népbiztos-pert folytatták, bár annak propagandaértéke a szovjet kormány közbelépése miatt mindinkább csökkent. Helyette a sajtóban egyre nagyobb helyet kapott a Tisza-per, és benne Friedrich szerepe.

A szovjet kormány berlini képviselője, Eiduk, a hadifogoly-ügyben 1920 októberében megtartott értekezleten felvetette Jungertnek és Emichnek is (a berlini magyar külügyi képviselő vezetőjének) a kicserélést és már bizonyos elgondolást is felvázolt. Javasolta, fontolja meg a magyar kormány a népbiztosok kicserélését a 10 megnevezett tusszal.¹⁰ Az értekezlet feladata egyébként az volt, hogy a Nansenhilfe útján ruhát, gyógyszert, élelmiszert juttassanak a hadifoglyoknak. A szovjet képviselő hozzájárult, hogy a Nansenhilfe irodát nyisson Moszkvában és szervezze a segélyakciót.

Megegyeztek abban is, hogy a szovjet kormány lehetővé teszi a hadifoglyokkal a levelezést és megengedi Marschall Károly századossal is az érintkezést. Marschall a szovjet hatóságok letartóztatásában volt 1920. április 29-e óta. Marschall a kownói hadifogoly fogadó állomás tisztje volt. 1920 márciusában Moszkvába ment, ahol ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki.¹¹ A honvédelmi minisztérium feltűnő buzgalommal tagadta, hogy bármi köze is lett volna Marschall moszkvai útjához, sőt azt állította, hogy Marschall a honvédelmi minisztérium határozott tilalma ellenére és meg-

7 OL KÜM. hdf. o. 42/A tétel 24 271/13. sz.

8 Uo. 23 910/13. sz.

9. Uo.

10 Uo. 3279/13. sz. Emich jelentése Eidukkal folytatott tárgyalásáról. 1920. október 15

11 Uo. 34 303/13. sz.

hatalmazása nélkül utazott oda.¹² Ugyanakkor letartóztatása óta úgyszólván minden alkalmat megragadtak, hogy kiadását kieszközöljék. Jungerth Nansennél és Litvinovnál járt közben érte, sőt a moszkvai hadifogoly-szervekhez is fordult ez ügyben. Feltehető, hogy mégis fontos személy volt a honvédelmi minisztérium számára és nem valószínű, hogy saját elhatározásából ment Moszkvába.

A berlini értekezleten az érdekelt államok Magyarország kivételével megegyeztek a segélyakció anyagi biztosításában is. Németország, Ausztria 3000—3000 garnitúra ruhát vásárolt és küldött még októberben hadifoglyainak, ugyanannyit kellett volna a magyar félnek is biztosítania. Azonban a külügyminisztérium álláspontjával szemben győzött a honvédelmi minisztérium véleménye, amely politikai megfontolásból kifolyólag — a ruha moszkvai magyar kommunisták kezébe kerül — ellenezte a ruhaakciót.¹³ Jungerth két és fél vagon liszten kívül mást nem szavazott meg. Az értekezleten ezt a felelőtlen álláspontot kifogásolták, amire Jungerth itthoni beszámolójából is lehet következtetni. „Ruhát minden körülmények között adni kell, a németek és az osztrákok is adtak. Ha nem adunk, nemzetközi tárgyaláson többet részt nem vehetünk”.¹⁴

Jungerth a berlini értekezlet után jelentette Eidukkal folytatott tárgyalását a kicserélésről a külügyminisztérium vezetőinek: Csákynek és Kányának, de azok „nem nagyon vették ezt fel”.¹⁵ A szovjet kormány újabb táviratára, amely november 12-én érkezett és megismételte a korábbi szovjet álláspontot, újra Nansenen keresztül küldték a választ, amelyben már fenyegetőzés is szerepelt. Ugyanis hangoztatták, hogy a magyar kormány is represszív intézkedéseket lesz kénytelen hozni.¹⁶ Ebben elsősorban a honvédelmi minisztérium befolyása érvényesült, amely különféle nevetséges javaslatokkal halmozta el a külügyminisztériumot arra vonatkozóan, hogyan lehetne a szovjet kormányt kijátszani. Sréter honvédelmi miniszter javaslata az volt, hogy forduljanak a német kormányhoz, a német fogságban levő orosz hadifoglyok visszatartása érdekében a magyar túsok hazajöveteléig.¹⁷ A honvédelmi minisztérium indítványozta a túsprobléma bekapcsolását a lengyel—szovjet béketárgyalásokba is. A külügyminisztérium azonban józanabban ítélte meg e javaslatokat és ezért irreálisnak tekintette azokat.¹⁸

A realisabb felfogást a szovjetellenes fegyveres intervenció eseményei is segítették. Mindinkább érlelődött az a felismerés, hogy az intervencióhoz nem lehet sok reményt fűzni.

Idehaza a hozzátartozók, különösen a túsok hozzátartozói, egyre idegebben figyelték és várták a fejleményeket. Azonban a hónapok múltak és nem történt számukra semmi megnyugtató. A növekvő aggodalom cselekvésre ösztönözte őket. Támadták a kormányt és a miniszterelnökhöz akartak tiltakozó küldöttséget küldeni. Követelték, hogy egy szerv teljes

12 Uo. 96. tétel 23 841. sz.

13 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Magyar hadifogoly-mentő mozgalom. 1920.

14 Uo.

15 Párttörténelmi Intézet Archívuma (a továbbiakban — PA) Jungerth magániratai 1920. Hadifogolycsere kommunisták ügyében; tárgyalás előkészítése.

16 OL. KÜM. hdf. o. 42/A tétel 42 138/13. sz.

17 Uo. 36 332/13. sz.

18 Uo. 31 707/13. sz.

felelősséggel foglalkozzék a hadifoglyok ügyével. A Hozzátartozók Egyesületének vezetői a kormány több tagjánál jártak és igyekeztek azokat a konkrét cselekvés szükségességéről meggyőzni.

Ezek után a kormány helyesnek látta, hogy a külügyminiszter nyilatkozzék a kedélyek lecsillapítására. 1920. november 6-án a Nemzeti Újság közölte, hogy a kormány megtesz mindent és van remény a túsztisztek hazahozatalára.

A külügyminiszter és Jungerth, látva, hogy nincs más kiút, egyre határozottabban álltak ki a tárgyalások mellett. Sürgető levélben fordultak a miniszterelnökhöz, a honvédelmi és az igazságügyi miniszterhez.¹⁹ Ez utóbbiak úgy foglaltak állást, hogy nincs kifogásuk a 10 népbiztos kicseréléséről, vagy a büntetés mérsékléséről szóló tárgyalások ellen.²⁰ Azonban kikötötték, csak akkor lehet erről tárgyalni, ha a 10 népbiztosért cserébe a 10 név szerint megnevezett túszon kívül az összes hadifogoly tisztet visszaadja a szovjet kormány és a hazaszállítást azonnal megkezdi. A népbiztosok kiadására csak akkor kerülhet sor, amikor már az összes visszatartott hadifogoly hazaérkezett.²¹ Ilyen értelemben döntött a minisztertanács december 1-i ülése is. „A kormány az Oroszországban levő összes visszatartott hadifoglyok ellenében hajlandó kiengedni a magyar népbiztosokat az ítélet kihirdetése után.”²²

E határozatról szóló távirat tervezetét a szovjet kormányhoz Jungerth és Kánya Kálmán, a helyettes külügyminiszter fogalmazta. Szövegét, valamint az elküldés módját december 8-án Csáky külügyminiszterrel is megbeszélték. Jungerth a távirat elküldését sürgette, mivel attól tartott, hogy a november 12-i szovjet táviratra adott elutasító válasz nyomán a szovjet kormány, nem ismerve a magyar kormány időközben változott álláspontját, a népbiztos-perben történő ítélethirdetés után, retorzió alkalmazására szánja el magát a túszzal szemben. Jungerth ezért azonnal és nyílt táviratban akarta a kormány döntését hírül adni. A többiek, Kánya, Csáky terve az volt, hogy bizalmasan, titokban, vagy Litvinovon keresztül, aki Koppenhágában volt, esetleg Varsó közvetítésével a rigai szovjet megbízott útján hozzák azt a szovjet kormány tudtára.²³ A titkos kezeléshez főleg Tomcsányi ragaszkodott. Mindenképpen el akarta kerülni a bíróság nevetségessé válását, azt a helyzetet, amikor a kormány sugallatára a hónapokon keresztül monstre jelleggel folytatott perről még annak befejezése előtt — ugyancsak a kormány intézkedésére — kiderül, hogy a vádlottakat tulajdonképpen csak jelképesen lehet elítélni. Jungerth december 8-án Aczél Imre főügyészhelyetttel beszélt a döntésről, aki „egészen kétségbeesett”, amikor a kormány szándékát közölte vele.²⁴ A kormány joggal hitte, hogy nemcsak a bíróság tekintélye inog majd meg, hanem az egész ellenforradalmi kormányzat stabilizálódási törekvései is csapást szenvednek. Ez az aggály

19 PA. Jungerth magániratai 1920. Hadifogolycsere kommunisták ügyében; tárgyalás előkészítése.

20 OL KÜM. hdf. o. 42/A tétel 42 136/13. sz. Tomcsányi igazságügyi miniszter levele a KÜM-hoz. 1920. november 27.

21 Uo. 42 137/13. sz. Sréter honvédelmi miniszter levele a KÜM-hoz 1920. december 1.

22 OL A minisztertanács 1920. december 1-i ülésének jegyzőkönyve.

23 OL KÜM. hdf. o. 42/A tétel 40 831/13. sz.

24 PA. Jungerth magániratai 1920. Hadifogolycsere kommunisták ügyében; tárgyalás előkészítése.

olyan döntéshez vezetett a minisztertanács december 23-i ülésén, hogy az értesítés elküldését elhalasztja, a szovjet kormánynak a táviratot csak az ítéletkihirdetés napján adják fel. Erre december 28-án került sor, amikor közölték a szovjet kormánnyal, hogy hajlandók a 10 elítélt népbiztos további sorsa feletti tárgyalások felvételére.²⁵ A sajtóval csak a szovjet kormány válaszában megérkezésekor, december 31-én közölték, hogy 28-án milyen tartalmú üzenetet juttattak el Moszkvába. Mindenáron menteni akarták az igazságszolgáltatás presztizsét. Még a látszatát is el akarták kerülni annak, hogy akár csak „közvetett erkölcsi befolyásolás” is érvényesült volna a kormány döntésének meghozatalakor.²⁶ Egyúttal az ítélet meghozatalával a tárgyalásokra olyan ütőkártyát véltek a kezükben tudni, amellyel adott esetben fenyegethetik majd a szovjet kormányt.

A hírt a közvélemény fellelegezve és újult reménnyel fogadta. Megelégedéssel vette tudomásul a döntést a berlini Hadifogoly Hivatal főbiztosa, Stückerl is, aki január 3-án érkezett Budapestre. Feltételesen mindjárt hozzájárult ahhoz is, hogy a hazatérő tiszteket németországi táborokban összpontosítsák nagyobb szállítmányok előkészítése céljából és hogy a népbiztosokat is Németországban adják át az illetékes megbízottaknak.²⁷

A KMP szerepe a politikai elítéltek és üldözöttek megmentésében és a hadifogoly kérdésben

A szovjet kormány közbelépésének kezdeményezésében szerepet játszott a KMP. Magatartását főleg két tényező motiválta. Az egyik a kommunista mozgalom magyarországi újjászervezése, a másik a politikai elítéltek és üldözöttek megmentése. A szovjet kormány akciója szoros összhangban volt a KMP politikai stratégiájával, mozgalmi célkitűzéseivel. Más kérdés, hogy ez a stratégia mennyire volt reális.²⁸ A KMP a hadifoglyok tömeges hazatérésétől a magyarországi forradalmi bázis, ezen belül is a párt gyors újjászervezését várta. Az elképzelés az volt, hogy „A KMP a Kommunista Internacionálé irányítása mellett a közeljövőben erős tömegpárttá lesz Magyarországon”.²⁹ Lukács azt írta erről, hogy ez illúzió, kalandorpolitika és nagyrészt az emigrációs türelmetlenséggel magyarázható.³⁰

A gyakorlat azonban mégis az volt, hogy a KMP arra törekedett, hogy minél több, a mozgalom számára megbízható, volt hadifoglyot küldjön haza.

Az OK/b/P-ben működő magyar agit. prop. szekciók I. országos értekezlete 1920. március 22—23-án elfogadott határozatában megjelölte azokat a fő célkitűzéseket, amelyek megvalósítására kell összpontosítani a magyar kommunista mozgalom erőit. Eszerint:

²⁵ OL A minisztertanács 1921. január 4-i ülésének jegyzőkönyve.

²⁶ Teleki nyilatkozata. Hadifogoly Újság 1921. január 15. sz.

²⁷ PA Jungérth magániratai 1920. Hadifogolycseré kommunisták ügyében; tárgyalás előkészítése.

²⁸ Lásd erről Szabó Agnes: A KMP újjászervezése c. könyvét. Budapest, 1976.

²⁹ Vörös Újság (Wien) 1921. december 1. Lukács György: Illúziópolitika c. cikke.

³⁰ Uo.

- „a) a munkás-, paraszt- és katonaküldöttek tanácsainak köztársasága, amelynek meg kell valósítania a hajlíthatatlan proletárdiktatúrát;
- b) a burzsoázia teljes és mindenre kiterjedő kisajátítása, oly módon, hogy minden termelési eszköz a dolgozók kezébe kerül;
- c) helyesen felismerve a forradalmi osztályháború korszakát, tüstént megteremteni a proletariátus és a szegényparasztság erős Vörös Had-seregét.”³¹

Az értekezlet határozata hangsúlyozta, hogy a proletárforradalom meg-tizedelt magyarországi erőinek sorait „olyan harcosokkal kell feltölteni, akik részt vettek az orosz forradalom születésében, munkájában, építé-sében és harcában.”³²

Ezért a KMP moszkvai vezetése minél több kommunista és szimpatizáns, valamint vöröskatona volt hadifoglyot szándékozott hazaküldeni a hadi-fogolyszállítmányokkal. A KMP kidolgozta a hazatérő kommunisták fel-adatait. Az OK/b/P KB mellett működő magyar agitációs és propaganda osztályok II. országos értekezletének határozata a hazatérő magyar kom-munisták számára előírta:

- „a) azonnali bekapcsolódás a KMP munkájába, ott, annak keretében Oroszországban szerzett forradalmi iskolázottságuknak, szervezettsé-güknek, fegyelmeztségüknek és öntudatuknak megfelelően, áldozat-készség és bátorság tekintetében példát mutatni az elnyomatásból csak nehezen felébredni tudó magyarországi munkásságnak és földműves-szegénységnek;
- b) Főnntartani az összeköttetést a hadifogságból hazatért, de a kom-munista munkában részt nem vett elemekkel.

Ezen elemek összetartása és megnyerése a KP számára azok révén tör-ténhetik legkönnyebben és leggyorsabban, akik az oroszországi viszonyo-kat ismerve, alkalmas módon tudják a közöttük való agitációban és propagandában a Szovjet-Oroszország és a fehér Magyarország közötti különbséget megjelölni és megmagyarázni.”³³

Figyelmeztette a határozat a hazatérő kommunistákat arra, hogy mivel a hazai munka az illegalitás és a kegyetlen terror körülményei között fo-lyik, ezért nagy áldozatkészséget, lemondást, óvatosságot, bátorságot, ki-tartást és elszántságot követel. A konferencia felhívta a figyelmet a gaz-dasági harcok, sztrájkok szervezésének fontosságára is. Kiterjedt a hatá-rozat figyelme a falusi munkára is. A Tanácsköztársaság parasztpoliti-kája tanulságainak érlelődése szempontjából figyelemre méltó a megjelölt tennivalók politikai tartalma. A hazatérők feladata „hogy a kisgazdákat az oroszországi tapasztalataink közlése útján meggyőzzék arról, hogy a kom-munisták és a tanácsrendszer nemcsak hogy nem ellenségei a kisbirtoko-

³¹ Részlet az OK(b)P keretében működő magyar agit. prop. szekciók I. országos értekez-tének jegyzőkönyvéből MI Dokumentumok I. kötet 369. o.

³² Uo.

³³ Uo. 441. o.

soknak, nemcsak hogy nem bántják a kisbirtokot, de egyenesen támogatják úgy adó-, mint mezőgazdasági politikájukkal.”³⁴

A fentiekből kiindulva a szovjet-oroszországi magyar kommunisták behatóan foglalkoztak a hazatérő hadifoglyokkal. Különösen az OK/b/P Petrográd kormányzósági bizottsága mellett működő magyar szekció fordított nagy figyelmet a hazatérő hadifoglyok között végzett munkára. Petrográd volt ugyanis az utolsó olyan hely, ahol „őszintén, testvéri módon, szabadon” lehetett beszélni a hadifoglyokkal és megadni az otthoni munkára az utolsó tanácsokat. Ezért a petrográdi szekció a város minden olyan pontján, ahol a beérkezett hadifoglyokat elutazásukig elhelyezték, „agitációs pontokat” létesített. Megszervezték azt is, hogy a csoportok Petrográd kulturális nevezetességeit megtekintsék. Arra törekedtek, hogy jó benyomásokban megerősödve hagyják el a hadifoglyok a szovjet állam területét. A szekció feladatai közé tartozott az is, hogy a hazatérő csoportokból a provokátorokat, besúgókat lehetőség szerint leleplezze és kiemelje. 1920. második felében különös gonddal ellenőrizték azt, hogy túszként visszatartott tisztek nincsenek-e a szállítmányokban. Ezeket a személyeket letartóztatták és visszaszállították eredeti helyükre.³⁵

A KMP a proletárforradalom erőinek megőrzésére fontos feladatának tekintette a fehérterror által elítéltek, üldözöttek minél nagyobb számban történő megmentését. Ennek egyedüli útja a szovjet kormány fellépése lehetett érdekükben.

Kun Béla a szovjet kormány fellépésének elvi jelentősége mellett annak határozottságát és gyorsaságát emelte ki: „Az orosz proletárköztársaság e határozott fellépése valóban forradalmi reálpolitikát jelentett. Nemcsak elvileg dokumentálta a magyar munkásság előtt, hogy az orosz tanácskormány az egykori tanácskormányt ma is hűséges szövetségesének tekintti, hogy az orosz proletárság ma is tartja a fegyverbarátságot az eltiport magyar proletársággal, hanem valóban gyakorlati, rögtönös segítséget is jelentett a magyar fehérterror legexponáltabb négyszáz áldozata részére.”³⁶

A szovjet kormány a magyar féllel folytatandó tárgyalások előkészítése, lefolytatása, majd a kicserélés lebonyolítása során szorosan együttműködött a KMP-vel. Tőle kapta meg a szükséges információkat, adatokat az akció végrehajtásához. Különösen nagy fontosságú volt a névsorok összeállításával kapcsolatos munka.

A KMP elvi álláspontja a kicserélendő személyét illetően az volt, hogy pártállásra való tekintet nélkül, a két forradalom, és az utána következő időszak alatti politikai magatartásuk miatt legsúlyosabban elítélteket szabadítsák ki. Már a tárgyalások megindulása előtt, de főleg azok folyamán arra törekedett, hogy ne csak a népbiztosokat mentse meg, hanem minél több elítélteket, üldözötteket is: „A KMP arra kérte meg a tárgyaló orosz elvtársakat, hogy a tárgyalás anyagául az internáltak és bebörtönzöttek ügye is szolgáljon.”³⁷

A KMP elvi állásfoglalását A rigai szerződés irányelvei c. cikk a követ-

³⁴ Uo. 442. o.

³⁵ Az OK(b)P Petrográd kormányzósági bizottsága mellett működő magyar szekció beszámolója tevékenységéről. 1920. szeptember 18. MI Dok. I. köt. 432–433. o.

³⁶ Kun Béla: Mi nyitja meg a börtönök kapuit? Proletár (Wien) 1921. szeptember 30.

³⁷ Proletár (Wien) 1921. január 6.

kezőkben fogalmazta meg: „... a KMP, ahová az orosz-szovjet kormány informálásért fordult, az elítéltek kiszabadulásánál pártszempontot nem követett... A tárgyalások során is arra törekedtünk, hogy a kicserélés elvi alapon és a büntetés súlyosságának mértéke szerint történjék.”³⁸

Ennek az álláspontnak kétszeresen is fontos elvi jelentősége volt. Szem előtt tartotta azt az összefogást, amely a Tanácsköztársaság megteremtése érdekében a kommunisták és a baloldali szociáldemokraták között létrejött. Kifejezésre juttatta azt a komolyságot, amellyel a KMP ennek a baloldali egységnek a szerepét kezelte. Ugyanakkor elvi és politikai jelentősége volt a KMP álláspontjának azért is, mert cáfolta a hazai és nemzetközi jobboldali szociáldemokrácia azon állításait, amelyek szerint a KMP cserbenhagyja harcostársait, csak a kommunisták megmentésére törekszik és szűkkeblű pártszempontok vezérlik magatartását.³⁹

A KMP fő feladatának tekintette, hogy elvi álláspontját érvényesítve lehetőleg pontos listákat készítsen a politikai elítéltekről és üldözöttekről.

A kicserélendő magyar politikai elítéltek névsorát Bécsben állították össze és Berlingen keresztül juttatták el Moszkvába az ott élő magyar kommunistákhoz és a szovjet szervekhez. A bécsi magyar emigráció közvetlenebbül kapott híreket Magyarországról. Gyorsabban tájékozódott a hazai eseményekről, az üldözött otthonmaradottakról, mint a moszkvai. Ez nem zárta ki a moszkvai magyar kommunisták — mindenekelőtt Kun Béla — észrevételező, korrigáló szerepét a névjegyzékek véglegesítése előtt. A névsorok összeállítása sok gondot okozott. Neveket írtak el. A magyarból oroszra, németre és fordítva történő átírások során is keletkeztek hibák. Azonos nevéknél a keresztnév pontatlansága szintén bonyolította a munkát. Előfordult nem egyszer, hogy egyes személyek neve többször is szerepelt a listákon.

Kezdetben a névjegyzékekből kimaradt a Tanácsköztársaság több fontos képviselője, közöttük néhány halálraítélt is. Az első névsorokban szerepeltek olyanok is, akikről később „kitűnt, hogy a kommunista mozgalomtól teljesen távolálló és alacsony erkölcsi színvonalú személyeknek bizonyultak”.⁴⁰ A névsorok pontossá tételéhez később nagy segítséget nyújtottak a Moszkvába érkezett magyar politikai elítéltek első csoportjainak tagjai, akik személyes ismeretség alapján sokakat ismertek a börtönökben még visszatartottak közül. Tudták sokak nevét, és azt, hogy mennyire ítélték el őket. Ezeknek az adatoknak a birtokában már viszonylag könnyebb volt a személyazonosság és a név pontos megállapítása.⁴¹

Az első átfogó lista 1454 nevet tartalmazott. Kiderült azonban, hogy közülük több mint ezer személy 1919–20-ban két évnél rövidebb időre lett elítélve, tehát 1921-ben nagy részük már szabadon is volt.⁴²

38 Uo. 1921. augusztus 20.

39 Uo.

40 PA 500. f. 12/64 ö. e. 34. Jakubovics feljegyzése a Külügyi Népbiztosság Kollégiumához. 1922. június 2.

41 PA 500. f. 2–8 ö. e. 6–7. Hirrosik János levele Bécsből Kun Bélának, Moszkvába, 1921. január 28. Uo. 500. f. 12/66 ö. e. 20–21. Kun Béla levele Moszkvából a KMP KB-nak Bécsbe. 1921. október 28. Uo. 500. f. 12/64 ö. e. 34. Jakubovics feljegyzése a Külügyi Népbiztosság Kollégiumához. 1922. június 2.

42 Uo. 500. f. 12/65 ö. e. 3. Levél Kun Bélához 1921. július 5.

Mindennek következtében a kiszabadítandó személyek névsora elkerülhetetlenül gyakran módosult, még a kicserélés gyakorlati lebonyolítása közben is.

A revali tárgyalások első szakasza

A minisztertanács 1921. január 4-i ülése részletesen tárgyalta a szovjet kormánnyal felveendő tárgyalások irányvonalát. Teleki Pál miniszterelnök ismertette a szovjet kormány 1920. december 30-i táviratát.

A szovjet kormány nevében december 30-án Csicserin külügyi népbiztos rendkívül éles hangú és kategórikus választ küldött Telekinek. Elutasította a magyar kormánynak a humanizmusra és a civilizációra képmutatón hivatkozó tiltakozását a szovjet kormány akciója ellen. Kemény szavakkal minősítette a magyarországi politikai hatalom lényegét és hangsúlyozta, hogy e hatalommal szemben a szovjet kormánnyal szövetséges magyar tanácskormány tagjai életének megmentésére egyetlen eszköz a túszer alkalmazása maradt. A túsok tehát csakis a magyar kormánynak téhetnek szemrehányást, mert az kényszerítette a szovjet kormányt arra, hogy ehhez az eszközhöz nyúljon. Csicserin végül közölte, hogy a tárgyalások felvételére vonatkozó magyar javaslatot a szovjet kormány elfogadja és a tárgyalások helyéül Revalt ajánlja, ahol Litvinov lesz a szovjet fél képviselője.

Teleki miniszterelnök javasolta a kormánynak a tárgyalások felvételét, amelyre előreláthatólag 1921. január második felében kerülhet sor. Előterjesztette azokat a fő követeléseket, amelyeket a szovjet kormány várhatóan képvisel majd. Ezek:

- a) A tíz népbiztos büntetlen szabadonbocsátása, vagy kiadása;
- b) A még Magyarországon levő orosz hadifoglyok hazabocsátása.

Teleki jelezte azokat a problémákat is, amelyek felvetése ugyancsak várható lesz:

- a) Amnesztia a Tanácsköztársaság alatti tevékenység miatt internáltak és elítéltek részére;
- b) A Tanácsköztársaság alatti tevékenység miatt indított bírósági eljárások megszüntetése;
- c) A Tanácsköztársaság leverése után külföldre menekült állampolgárok hazaengedése;
- d) Semlegességi nyilatkozat a magyar kormány részéről.

A miniszterelnök a magyar képviselő álláspontját az alábbiak szerint javasolta meghatározni:

- a) Megfelelő biztosítékok esetén a magyar kormány a Szovjet-Oroszország területén levő összes hadifogoly ellenében a tíz népbiztost kiadja;

- b) Hasonlóan hazabocsátja a magyarországi orosz hadifoglyokat is;
- c) Az internáltak, elítéltek és a bírói eljárás alatt állók ügyében tárgyalásokba bocsátkozni nem lehet;
- d) A semlegességi nyilatkozatról csak a viszonyosság alapján lehet szó, tehát akkor, ha a szovjet kormány is tesz semlegességi nyilatkozatot a magyar kormánnyal szemben.

A minisztertanács elfogadta a tárgyalások felvételét a szovjet kormánnyal, a Teleki által javasolt irányvonalnak megfelelően és Jungert Mihályt jelölte ki képviselőjének.⁴³

Ezen az ülésen tehát még a népbiztosok kiadásáról volt szó.

E határozat azonban — a későbbi fejlemények ismeretében — formálisnak értékelhető reagálás volt a szovjet kormánnyal december 28-án közölt tárgyalási hajlandóságra, és az arra adott szovjet válaszra. Megismételte a december 1-i állásfoglalást és kijelölte a tárgyalást lefolytató delegációt. Teleki és néhány miniszter tudott még csak az Ágoston-féle nyilatkozatról. Erre utal az, hogy a minisztertanács ülésén ez a nyilatkozat szóba sem került. Azokat viszont, akik tudtak róla, főleg Tomcsányit, már az foglalkoztathatta, hogyan lehet majd a nyilatkozatot a tárgyalások megtorpedozására felhasználni. Az elkövetkező napok megbeszélései és a minisztertanács január 12-i ülése legalábbis ezt bizonyítják.

A népbiztosok perében hirdetett ítélet után Ágoston Péter valamennyi elítélt népbiztos nevében nyilatkozatot tett, amelyben tiltakozott a szovjet kormánynak a megmentésükre tett közbelépése ellen.⁴⁴ A népbiztosok perének alapos kutatója, Rév Erika előtt is érthetetlen, mi vitte rá Ágostont a nyilatkozat megtételére. Feltehető, hogy valamilyen fenyegetéssel kényszerítették ki.

Miért volt szükség a kormánynak az Ágoston-féle tiltakozó nyilatkozatra?

Valószínűleg több ok játszott ebben szerepet. A túsok és a népbiztosok kicserélésére vonatkozó szovjet tárgyalási javaslat elfogadása mellett a magyar kormány jóval a népbiztos-per ítélethirdetése előtt állást foglalt. 1920 novemberében a két legérdekeltőbb miniszter — az igazságügyi és a honvédelmi — előzetes egyetértését adta a tárgyalások felvételéhez. Ilyen értelmű határozatot hozott a minisztertanács 1920. december 1-i ülése. December 28-án pedig elküldték a tárgyalási készségről szóló táviratot a szovjet kormánynak.

Amikor elküldték a tárgyalások elfogadásáról szóló értesítést, már kezükben volt a legérdekeltőbbek elutasító nyilatkozata az elfogadott tárgyalások lényegével szemben. Arra számítottak, hogy a megkezdődő tárgyalásokon e nyilatkozatra támaszkodva rögtön elvághatják a kicserélésre vonatkozó

43 OL A minisztertanács 1921. január 4-i ülésének jegyzőkönyve.

44 Rév Erika: A népbiztosok pere. Kossuth 1969. 267. o. Ágoston Péter nyilatkozata: „Arról értesültünk, hogy a szovjet kormány sok magyar hadifogoly tisztet letartóztatott és közölte, hogy osztozni fognak a mi sorsunkban. Felkérem a magam és václott-társaim nevében a magyar külügyminiszter urat, hogy nevünkben forduljon az orosz szovjetkormányhoz, hogy álljon el retorziós tervétől, mert a mi meggyőződésünk nem egyezik meg azzal, hogy miattunk ártatlanok szenvedjenek”. (Ágoston Péter (1874—1925) jogtudós, történész. 1893-tól az MSZDP tagja. A Tanácsköztársaság idején külügyi népbiztoshelyettes, a Peidl-kormány külügyminisztere. A fogolycseré után a Szovjetunióban a Munkaügyi Népbiztosságon dolgozott. 1924-ben Angliába, majd Franciaországba költözött.)

szovjet követelés érdemi megbeszélését, tárgyalanná tehetik azt. Hiszen éppen azok tiltakoztak a kicserélés, sorsuknak a hadifogoly túsok ügyével való összekapcsolása ellen, akik az egyik oldalon a legközzvetlenebbül voltak érintettek. A kormány tehát a nyilatkozattal eleve semmissé akarta tenni a kicserélési tárgyalásokat. Ez a törekvés nyomta rá a bélyegét a januári revali tárgyalásokra.

A másik motívum, amely közrejátszott, abban keresendő, hogy a kormány az ellenforradalom jogszolgáltatásának tekintélyét, stabilitását, a jogrend törvényességének látszatát igyekezett erősíteni és a népbiztosok bűnössége bizonyítottóságának akart nagyobb nyomatékot adni. A rendkívül súlyos ítéletek kihirdetése után, a halálraítéltek tiltakozása az életük megmentése érdekében kezdeményezett nagyon határozott és biztató akció ellen, nagy értékű elégtétel lehetett az ellenforradalmi jogszolgáltatás számára.

Január 11-én értekezletre ültek össze Teleki vezetésével Tomcsányi Pál igazságügyminiszter, Kánya Kálmán, Jungerth Mihály — a külügyminisztérium képviselői — valamint Moldoványi Géza és Thimkó Géza, a jogszolgáltatás megbízottai.⁴⁵

A megbeszélés a január 4-i minisztertanácsnak a tárgyalásokra vonatkozó irányelvei részletes megvitatásával kezdődött. E kérdések vitája azonban gyorsan befejeződött, mert Tomcsányi közölte, hogy nem adja ki a népbiztosokat, mivel azt törvényellenesnek, bel- és külpolitikai szempontból egyaránt károsnak találja. Kijelentette, hogy csak a négy halálos ítélet életfogytiglani, vagy esetleg 15 évi szabadságvesztésre történő módosításáról lehet szó. Ezt lehet felajánlani a túsok és a hadifoglyok hazaszállításáért cserébe. Tomcsányi új álláspontjának nyomatékaul hivatkozott az Ágoston-nyilatkozatra, mondván, hogy „aki nem akar kimenni, azt nem lehet úgysem kiadni”. Hangoztatta a kiadás „demoralizáló” hatását a bírói karra. Utalt arra is, hogy a szovjet kormány a későbbiek során is felléphet hasonló kiadatási követelésekkel.

Jungerthet, aki január eleje óta készült a tárgyalásokra, megdöbbenette Tomcsányi állásfoglalása. „Csodálatos — írta feljegyzéseiben —, hogy egy ember, ki másfél hónapig ellenkező állásponton volt, egyik napról a másikra így változtasson egy ily fontos kérdésben véleményét”.⁴⁶

Jungerth szembeszállt Tomcsányival és bizonygatta álláspontjának tartathatatlanságát. Kijelentette, hogy Tomcsányi állásfoglalása a tárgyalásokat zsákutcába juttatja. Szerinte Tomcsányi a bírói kar felháborodását eltűlozza. Feltehető, hogy a bírói kar megértené a kiadás jelentőségét, hisz a népbiztosokért cserébe több ezer hadifogoly tiszt tér majd haza. A külföld reflexiója a kiadás esetében inkább kedvező lenne, mint kedvezőtlen. Az esetleges újabb szovjet követelések visszautasítására mindig meg lesz a lehetőség. Végül hivatkozott a hadifogoly tisztek hozzátartozóira is, akik „borzasztó csapásnak tartanak” a tárgyalások meghiúsulását.

Jungerth érvelései nem jártak eredménnyel, bár Teleki és Kánya neki adott igazat. Teleki azzal a javaslattal próbált a vitának és az egész kicserélési kérdésnek véget vetni, hogy „kegyelmezzünk meg a halálra ítélt-

45 PA Jungerth Mihály magániratai. Hadifogolycsere.

46 Uo.

teknek, s bújjunk ki így a tárgyalások alól”.⁴⁷ Teleki talán arra gondolt, hogy a kegyelemmel kielégíthetik a szovjet kormányt és az hajlandó lesz ennek ellenében haza engedni a visszatartott hadifogoly tiszteket. Tomcsányi azonban nem engedett. Jungerth írja, hogy amikor a megbeszélés végén Teleki, Kánya és Tomcsányi még együtt maradtak, Teleki — Kánya szerint — „energikusan kikérte magának Tomcsányitól ezt az egész eljárást”.⁴⁸ Ez azonban a helyzeten nem változtatott.

Ezek után foglalkozott újra a minisztertanács — január 12-i ülésén — a magyar—szovjet tárgyalások ügyével. Teleki Tomcsányi álláspontját terjesztette elő: „... amennyiben visszakapjuk összes tiszti és legénységi hadifoglyainkat, akkor a halálos ítélet kegyelmi úton életfogytiglani fegyházra lesz átváltoztatva. Az életfogytiglan elítéltek pedig 10 évi fegyházat kapnának”.⁴⁹ Tomcsányi Telekit helyreigazítva, hangoztatta, hogy csak a halálos ítéletek változtathatók életfogytiglani fegyházra, mást (15 évre történő mérséklést) felajánlani nem, vagy csak a végső esetben szabad. Tomcsányi érvelésében újra hivatkozott a bírói kar felháborodására és az Ágoston-nyilatkozatra. Kiegészítve ezt olyan újabb mozzanattal, hogy „az elítéltek jegyzőkönyvileg kinyilatkoztatták, hogy az országot semmilyen körülmények között nem hajlandók elhagyni”.⁵⁰ A minisztertanács Tomcsányi álláspontját fogadta el.⁵¹

Teleki január 13-án közölte Jungerthtel a minisztertanács határozatát. Azzal próbálta az új határozatot indokolni, hogy két újabb mozzanatot vettek figyelembe a döntésnél:

- a) a népbiztosok protestáltak a szovjet kormány közbelépése ellen;
- b) jegyzőkönyvileg jelentették ki, hogy Magyarországon akarnak maradni.

Teleki javasolta Jungerthnek, hogy kérje Tomcsányitól a népbiztosok nyilatkozatáról és kijelentéséről szóló jegyzőkönyveket és használja fel azokat a tárgyalásokon.

Jungerth nem állhatta meg, hogy kifejezze csodálkozását és kétkedését Telekinek a népbiztosok jegyzőkönyvi kijelentése felett. „Nem nagyon érthető — mondta Telekinek —, hogy ezek Magyarországon inkább lógni szeretnének, mint külföldön szabadon élni”.⁵² A népbiztosoknak a *kiutazás megtagadásáról* szóló nyilatkozatáról kért jegyzőkönyvet az Igazságügy-minisztérium nem adta ki Jungerthnek. Tomcsányi nem fogadta őt, a titkárságon pedig arról értesült, hogy ilyen jegyzőkönyv nincs is, sőt a népbiztosok kijelentették, hogy *szívesen elutaznának* Szovjet-Oroszországba.⁵³

A magyar kormány álláspontjának megváltoztatása még további más körülményekkel is kapcsolatba hozható.

Feltétlenül keresnünk kell az összefüggést a fehérterror intézményesítésére 1921. március 16-án elfogadott „Az állami és társadalmi rend vé-

47 Uo.

48 Uo.

49 OL A minisztertanács 1921. január 12-i ülésének jegyzőkönyve.

50 PA Jungerth Mihály magániratai. Hadifogolycsere.

51 OL A minisztertanács 1921. január 12-i ülésének jegyzőkönyve.

52 PA Jungerth Mihály magániratai. Hadifogolycsere.

53 Uo.

delméről” szóló hírheft törvényjavaslat előkészítésével. Az 1920. augusztus 25-én benyújtott javaslatot november közepén tárgyalta az igazságügyi bizottság. A törvényjavaslat erős, jól szervezett, félelmet parancsoló igazságügyi apparátust feltételezett. A törvényjavaslat tárgyalásra való előkészítése feltehetően jó alkalom volt arra, hogy az igazságügyi szervek, a bírói kar fellépjen minden olyan jelenség ellen, amely pozícióját csorbíthatná. Nem lehet véletlen, hogy éppen Tomcsányi volt az, aki a legélesebb hátraarcot csinálta november végi álláspontjához képest.

Valószínűleg közrejátszott az 1920. november 7-i és 10-i különítményes gaztettek országos botránya is, ami a közvéleményben felzúdulást váltott ki, sőt az uralkodó osztályokon belül is bíráló politikai fellépésre adott alkalmat a kormánnyal és a vezérkarral szemben. A kiobbant botrány végül is kormányválsághoz vezetett. Ebben a helyzetben a kicserélésre vonatkozó engedmények azt a látszatot kelthették volna, hogy a politikai hatalmi tényezők defenzív állapotba kerültek, plasztikusabbá vált volna a rendszer gyengesége. Ezt pedig el akarták kerülni, mit sem törődve a kicseréléssel kapcsolatos álláspont megváltoztatásának következményeivel.

A tárgyalásokat eleve kudarcra ítélő magatartás nem zavarta Telekit abban, hogy 1921. január 15-én nyilatkozzon a kormány nevében azzal a céllal, hogy megnyugtassa a közvéleményt és a hozzátartozókat. Ez a nyilatkozat újra bizonyítja a kormány kétszínű politikáját. A minisztertanácsi határozattal ellentétben, a miniszterelnök hangoztatta: „Tekintettel arra, hogy a szovjet kormány embertelen fenyegetéseinek beváltása ezer meg ezer ártatlan, becsületes ember pusztulását jelentené, a magyar kormány félretéve minden más tekintetet, arra határozta el magát, hogy ezeknek megmentése érdekében az orosz kormánynak a népbiztosok további sorának megbeszélésére tárgyalásokat ajánljon fel”.⁵⁴

A tárgyalások eleve kilátástalanságra való kárhoytatását az a nemtörődöm-ség is mutatja, amellyel a kormány a tárgyalások diplomáciai feltételeit kezelte. A kormány előtt a szovjet kormány közleményéből ismert volt, hogy a szovjet fél a tárgyalások helyéül ragaszkodik Revalhoz, Észtország fővárosához. Magyarországnak ekkor Észtországgal diplomáciai kapcsolata nem volt. A fiatal észt államot sem de facto, sem de jure nem ismerte el. Holott a tárgyalások sikeres kimenetele és az esetlegesen létrejövő egyezmény végrehajtása szempontjából mindenképpen szükség volt Észtország közreműködésére. A berlini magyar követséget a berlini észt követség — midőn tudomást szerzett a tárgyalások magyar részről való elfogadásáról — megke-reste, hogy a tárgyalások sikere és a hadifoglyok hazaszállítása érdekében feltétlenül szükségesnek tartja az észt kormánynak legalább de facto elismerését. A berlini észt követ a berlini magyar diplomáciai képviselőt vezetőjével megígértette, hogy sürgetni fogja e lépés megtételét a magyar kormánynál. Sőt Jungferth Mihálynak az észtországi beutazáshoz szükséges vízumot a berlini észt követség csak arra az ígéretre adta meg, hogy a magyar kormány el fogja ismerni az észt kormányt. Mikor Jungferth Észtországba érkezett és az ottani külügyminisztériumban, 1921. január 26-án, tisztelő látogatást tett és kérte a tárgyalásokhoz a külügyminisztérium támoga-

⁵⁴ Hadifogoly Újság 1921. január 15-i sz.

tását, az illetékes észt képviselő ismét az elismerés szükségességét hangsúlyozta.

Ebben a helyzetben a magyar kormány részéről a tárgyalások sikere, a hadifogoly ügy érdemi megoldása sürgős lépést követelt volna. Mégis, egy hónapig húzódott ez a kérdés az itthoni kormány szerveknél. Végül is 1921. február 23-án érkezett meg a de jure elismerésről szóló határozat, amit Jungerth még aznap át is nyújtott az észt külügyminiszternek. Ebből az alkalomból Jungerth és Piip észt külügyminiszter között bizalmas megbeszélés zajlott le a hadifoglyok ügyéről. Piip tájékoztatta Jungerthet arról, hogy a szovjet kormány észt tisztok visszaadása ellenében észt kommunisták kiadatását követeli, amit az észt kormány a nyilvánosság előtt visszautasított.

Piip azonban bizalmasan azt is közölte, hogy ha a szovjet kormány továbbra is ragaszkodik a kiadatáshoz, az észt kormány valószínűleg rákényszerül a cserére, amit szeretne elkerülni. Ez fontossá tette az észt kormány számára a Jungerth vezette tárgyalásokat. Érdeklődéssel figyelték azok menetét és saját elhatározásuk kialakításában figyelembe vették azok tapasztalatait.

Arra gondoltak, hogy Jungerthnek esetleg sikerül a kicserélés helyett valami más megoldást találnia és elfogadtatnia a szovjet kormánnyal. Esetleg olyat, amely nem jár együtt a kommunisták kiadásával. Ha ez sikerül, akkor az észt kormány hivatkozhat rá, így nem lesz kénytelen a fogva tartott észt kommunistákat a szovjet kormánynak kiadni.

Jungerth Mihály és M. Litvinov között a tárgyalások az említett nehézségek ellenére megkezdődtek.

Az első tárgyalási nap 1921. január 26-án volt.⁵⁵ Jungerth a kapott utasításoknak megfelelően kifejtette kormánya nézetét.

A tárgyaláson Jungerth a koppenhágai egyezményt próbálta előtérbe állítani. Azzal vádolta a szovjet kormányt, hogy megsértette azt. A tárgyalás célját a koppenhágai egyezmény maradéktalan végrehajtásának biztosításában jelölte meg. Arra hivatkozott, hogy a tisztok visszatartása a Magyarország belügyeibe való beavatkozást, a nemzetközi jog, a nemzeti függetlenség és szuverenitás megsértését jelenti. Az ország közhangulatára is hivatkozott, amely szerinte szintén ellenzi a szovjet kormány közbelépését a népbiztosok és a többi elítélt kommunista ügyében. Ezek után megtette javaslatát. Eszerint a Szovjet-Oroszországban levő összes magyar hadifogoly ellenében a magyar kormány hajlandó kiadni a még Magyarországon található visszatartott kb. 600 orosz hadifoglyot és civil személyt, valamint kegyelmi úton a 10 népbiztos „büntetését bizonyos (15 évi) szabadságvesztés büntetésre leszállítani kegyelem útján.” Hivatkozott a várható amnesztiára is, annak lehetőségét felnagyítva hangsúlyozta, hogy az elítéltek 85%-a fog részesülni benne. Hogy a kicserélést mindenképpen levetesse a napirendről, felolvasta a magyar népbiztosok nyilatkozatát, amely szerint azok tiltakoztak a szovjet kormány lépése ellen, mert az ügyüket összekapcsolta a hadifoglyok ügyével.

Ezek után Litvinov fejtette ki kormánya álláspontját. Eszerint a szovjet

55 OL KÜM hdf. o. 42. tétel 25 141. (Az első napi tárgyalás jegyzőkönyve.)

kormány kiadja az összes visszatartott hadifogoly tisztet és polgári személyt a 10 népbiztos és a Tanácsköztársaság alatti tevékenység miatt elítéltek, illetve felelősségre vont személyek Szovjet-Oroszországba való kivándorlása ellenében. Hangsúlyozta, hogy a legénységi állományú hadifoglyok hazaszállítása a koppenhágai egyezmény alapján az addighoz hasonlóan folyamatosan történik. Litvinov álláspontját azzal indokolta, hogy a kért személyeknek „a jelenlegi magyarországi politikai viszonyok között Magyarországon való tartózkodásuk életveszélyes”.⁵⁶ Válaszolt Jungerth jogi hivatkozásaira is. Kijelentette, hogy a szovjet kormány az új, szocialista jogelmélet alapján támasztja követeléseit és utalt arra, hogy hasonló jellegű kérdésben kormánya más kormányokkal is megegyezett az elmúlt időszakban.

Jungerth elutasította Litvinov kicserélési javaslatát, mivel ilyen értelemben nem volt felhatalmazása a tárgyalásokra.

Ezután még kétszer, január 27-én és 28-án találkoztak. Ez alkalomkor Jungerth új próbálkozásokba kezdett, hogy meggyőzze Litvinovot a szovjet kormány álláspontjának helytelenségéről. Azzal vádaskodott, hogy a szovjet kormány a moszkvai magyar kommunisták befolyása alá került, mert csupán az ő követelésük a kiadatás. Egyúttal fenyegetőzött is, mondván, hogy „a tárgyalások félbeszakítása a négy halálra ítéltre vonatkozólag végzetes lehet”.⁵⁷ A fenyegetések és vádaskodások azonban különösebben nem hatottak Litvinovra.

Bár Jungerth rendkívül mereven képviselte a kormányától kapott utasításokat, mégsem tudta teljesen háttérbe szorítani saját józan elgondolását. Saját felelősségére és óvatosan szóba hozta Litvinovnak egy esetleges kicserélés lehetőségét is. Litvinov rendkívüli udvariassága, barátságos magatartása arra is módot adott, hogy Jungerth a visszatartott tisztek élelmezéséről, elhelyezésük javításáról és a velük való levelezésről is tárgyaljon.⁵⁸

Jungerth a háromnapos tárgyalás mérlegét józanul értékelte. Jelenésében annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a visszatartott tisztek sorsán csak a népbiztosok kiadásával lehet változtatni. Kérte a külügyminisztert, hogy az érdemi megoldás érdekében szorgalmazza a kormánynál a népbiztosok kiadását. Ha ez sikerül, akkor a tárgyalásokon arra kell törekedni — javasolta —, hogy a 10 népbiztos ellenében az összes tisztet visszaadja a szovjet kormány. Ha nem engedi ki a kormány a népbiztosokat, nincs más lehetőség, mint az, hogy fokozatosan ki kell bújni a tárgyalások további folytatása alól. Fokozatosan, hogy mind a hazai, mind a nemzetközi közvélemény előtt azt a látszatot keltsék, hogy a tárgyalások abbahagyásáért nem a magyar kormányt terheli a felelősség.⁵⁹

Ilyen körülmények között a tárgyalások január 28-án megszakadtak. Jungerth 1921. február 9-én Berlinbe érkezett, hogy ott átvegye a további utasításokat.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 25. sz. Jungerth 1921. január 31-i összefoglaló jelentése.

⁵⁸ Litvinov leveleket, csomagokat vett át továbbításra Jungerthtól a hadifogoly tisztek részére.

⁵⁹ OL KÜM hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 25. sz. Jungerth 1921. január 31-i összefoglaló jelentése.

A revali tárgyalások második szakasza

Miközben a revali tárgyalások a minisztertanács merev utasítása miatt elkerülhetetlenül megszakadtak, itthon két irányban folyt az illetékesek tevékenysége a hadifogoly-ügyben. Az egyik a kormány törekvéseinek realizálása érdekében, a másik ezzel párhuzamosan a közvélemény megnyugtatására. A kormány igyekezete arra irányult, hogy valamiféle kibúvót keressen a kicserélés alól, illetve a legkisebb árat fizesse a túsztiszteért. Ez a törekvés ismételtén meghatározta a további tárgyalások kilátástalanságát, újra elodázta a hadifogoly-ügy rendezését.

1921. február 8-án, amikor már a kormány előtt ismert volt a revali tárgyalások megszakadása, a minisztertanács foglalkozott a kialakult helyzettel. Érezte, hogy engedni kell, de tudta azt, hogy a kicserélés felemás módon történő elfogadása is elkerülhetetlenül a kommunisták kiszabadítása érdekében indított szovjet akció előtti meghátrálást bizonyítja a közvélemény előtt. Azonban kitérni a kérdés elől mégsem lehetett és mind határozottabbá vált az a felfogás, hogy a 10 népbiztost az összes tiszt ellenében előbb-utóbb úgyis ki kell adni. A probléma az volt, hogy olyan megoldást találjanak, amely a kormány és az államapparátus tekintélyét, a kommunizmus elleni harc megingathatatlanságát a közvélemény előtt lehetőleg ne tegye kétségessé.

Ezért a minisztertanács ülésén azt vitatták, hogyan hárítsák el az esetleges kicserélés számukra kedvezőtlen következményeit. Az ülésre meghívott Tóry Gusztáv, a Magyar Kúria elnöke hangsúlyozta: „A dolog jogi részét tekintve rá kell mutatni arra, hogy az elítélt népbiztosok az állam ellen olyan súlyos bűnt követtek el, amely minden hazafias és jogtisztelő ember jogérzetétől megtorlást kíván. Kínos feltűnést fog kelteni a magyar bíróság körében az, ha a 10 népbiztos a reá kiszabott büntetéstől megszabadulna. Amennyiben amnesztiát kapna a 10 népbiztos, úgy ez az államfő személyét is exponálná.”⁶⁰

Hosszú vita alakult ki, amelyben a józanabb vélemények az egészen szélsőséges kirohanásokkal csaptak össze. Bernárd népjóléti miniszter kijelentette, hogy mindenfajta megegyezést a szovjet kormánnyal „mélyen megalázónak tartana”. Erdeményt attól várna, hogy ha „megfenyegetnénk az orosz kormányt, hogy amennyiben bármi baja esnék az ottani internált tisztjeinknek amiatt, hogy itt a rendes bíróság által elítélt kommunista népbiztosokon az ítéletet végrehajtják, Magyarországon oly nagy volna a felháborodás, hogy annak folytán elindult népharag a zsidókkal pogrom útján végezze”.⁶¹ A szélsőséges pogromhadjárattal való fenyegetőzés azt tükrözte, amit a kormány a legszívesebben csinált volna. Azonban a kormány tagjai tudták azt is, hogy ilyen válasszal egyszer s mindenkorra megszűnne a hadifogoly tisztek hazahozatalának lehetősége, amit viszont nem vállalhattak, mivel súlyos politikai következményekkel járt volna. Ezért inkább azt latolgatták, hogy az ellenforradalmi rendszer által alkotott törvényesség megcsorbítása nélkül hogyan lehetne megoldást találni. A vita arról folyt, hogy amnesztiával, vagy pedig a Nemzetgyűlés által külön

60 OL A minisztertanács 1921. február 8-i ülésének jegyzőkönyve.

61 Uo.

törvénnyel oldják-e meg a 10 népbiztos ügyét. Tomcsányi azzal érvelt, hogy a törvények nem adnak módot arra, hogy a kormány a bírósági ítéletet megváltoztassa. Ezért azt javasolta, hogy a kormány adja ki az elítélteket és ezt utólag jelentse be a Nemzetgyűlésnek. A Nemzetgyűléstől külön felhatalmazást kérni egyenesen megszegyenítőnek tartana, annak tekintélyét tenné kétségessé, méghozzá egy kommunista kormány közbelépésének következtében. Ugyancsak ilyen meggondolásból nem tartották elfogadhatónak azt sem, hogy Horthy, a kormányzó adjon a népbiztosoknak amensztiát. A vita e kérdésben végleges döntést nem hozott. Az eredmény csupán az volt, hogy a minisztertanács a tárgyalások folytatása mellett foglalt állást.

A minisztertanács határozata alapján 1921. február 9-én a külügyminisztérium utasította Jungertket a tárgyalások folytatására. Az utasítás nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a 10 népbiztos kiadása csak az összes hadifogoly tisztek és legénység ellenében történhet, megfelelő garanciák alapján. Ennél többről a tárgyalásokon szó nem lehet, „...A Tanácsköztársaság érdekében elkövetett bűncselekményekért elítélt személyek, vagy akár csak azok egy részének is szabadon bocsátása és Oroszországba való kiengedése, ha orosz részről újból felvettetnék, feltétlenül elutasítandó.”⁶² Felhívta a külügyminiszter Jungertthet arra is, hogy az egyezményben, ha arra kerül sor, az itthoni közvélemény megnyugtatása miatt, egy külön bekezdést a legénységi állományúak hazaszállításáról is vegyen fel, „mert a magyar közvélemény nehezen tudná megérteni, ha az volna a látszat, mintha a magyar kormány csak a tisztekkel törődik”.⁶³ Az utasítás szigorúan megtiltotta a tárgyalásoknak más kérdésekre történő kiszélesítését. Ez elsősorban a Szovjet-Oroszország és Magyarország között kötendő békére vonatkozott, amit Litvinov Jungertthnek már korábban felvetett.

A külügyminiszteri intenciónak lényeges mozzanata volt a szerződés szövegezésére vonatkozó utasítás. Eszerint Jungertth érje el, hogy a szerződésbe ne a népbiztosok kiszabadítása, hanem a kiszabadításhoz szükséges intézkedések folyamatba tétele kerüljön be. Ezt azzal indokolta Gratz, hogy még nem történt döntés arra vonatkozóan, vajon a kormányzó kegyelmi jogának gyakorlásával, vagy pedig egy külön törvényjavaslat beterjesztése útján történik-e a népbiztosok kibocsátása. Ténylegesen azonban ismét a halogatásnak, egy esetleg megkötésre kerülő szerződés későbbi kijátszásának új lehetőségéről volt szó.

Az utasítás kilátásba helyezte a megtorlással való fenyegetést is. Gratz hangsúlyozta, hogy amennyiben nem az összes hadifoglyot kapná vissza a magyar kormány, úgy nem vállalhatná a felelősséget a népbiztosokra kiszabott büntetések végrehajtásának megváltoztatásáért.

A kormány a tárgyalások folytatása mellett történt döntéssel egyidejűleg széles körű kampányba kezdett a közvélemény megdolgozásáért. Ezt szolgálta a hadifogoly-ügynek a Nemzetgyűlés elé vitele. A Nemzetgyűlésben 1921. február 23-án gróf Széchenyi Viktor részéről interpelláció hangzott el a kormányhoz a hadifoglyok hazaszállításának tárgyában.

⁶² OL KÜM hdf. o. Jungertth misszió iratai. 52. cs. 37. sz. Gratz külügyminiszter 1921. február 9-i utasítása Jungertth részére.

⁶³ Uo.

Az interpellációval az volt a cél, hogy a kormányzat a Nemzetgyűlés fórumán a belső és a nemzetközi közvélemény előtt deklarálja a hadifoglyok hazahozatalával kapcsolatos, a közvélemény megnyugtatását célzó pozitív állásfoglalását és minden felelősséget a probléma elhúzódságáért, illetve megoldatlanságáért a szovjet kormányra hárítson.

Az interpelláció során gróf Széchenyi felolvasta Elsa Braendströmnek, a Svéd Vöröskereszt egyik vezetőjének levelét, amelyet Huszár Andorinhoz írt. Elsa Braendström sokszor megfordult az oroszországi hadifoglytáborokban, jól ismerte az ottani viszonyokat, a hadifoglyok, köztük a magyarok hangulatát és lelkiállapotát. Levelében szépítés nélkül ismertette azt a magyar hadifoglyok között általánosan elterjedt felfogást, amely szerint a kormány nem meri hazahozatni őket. Ezért nem tesz értük semmit és pusztulni hagyja őket. Figyelmeztette a levélben a kormányt arra, hogy ez a magatartás akár igaz, akár nem, „elkerülhetetlenül a bolsevizmus karjába és a kétségbeesésbe hajtja őket”.⁶⁴

Az interpellációra adott külügyminiszteri válasz visszautasította a levélnek azt a részét, amely kétségbevonta a kormány pozitív szándékát a hadifoglyok hazahozatalával kapcsolatban. Gratz külügyminiszter nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a magyar kormány mindent elkövet a hadifoglyok érdekében. Arra válaszolva, hogy miért lassú a hazahozatal, különböző okokat sorolt fel, amelyekkel igyekezett minden felelősséget elhárítani a kormányról. Alapvető okként a szovjet kormány magatartását, a tiszték visszatartását, az orosz hadifoglyszervezet rossz működését és az orosz vasutak gyenge állapotát jelölte meg. Az ország pénzügyi nehézségeire is hivatkozott, amit Korányi Frigyes pénzügyminiszter megerősített.

Arról azonban természetesen nem esett szó a Nemzetgyűlés előtt, hogy hogyan alakult a Litvinovval folytatott tárgyalások menete, miért és milyen nehézségek támadtak a tárgyalások során. A hadifoglykérdésnek a Nemzetgyűlésen való szerepeltetésével egy volt a cél, hogy elhítsék, illetve erősítsék azt a gondolatot, hogy a kormány mindent meg akar tenni, de a szovjet kormány magatartásán ezek a törekvések hajótörést szenvednek.

A nemzetgyűlési vitával egyidejűleg és utána széles körű kampány indult meg a sajtóban és a szóbeli propagandában is. Megszólalt Horthy Miklós is. Egy hadifoglyszállítmány hazaérkezése alkalmából mondott beszédében hangoztatta: „Nem rajtunk múlott, hogy ilyen hosszúra nyúlt szenvedések. Mi megtettünk minden emberileg lehető, hogy a szenvedések poklából kiszabadítsunk titeket.”⁶⁵

A propagandakampány által felszított hangulatra vet fényt dr. Bertók, vezető külügyi tisztviselő, Jungerthez írt levele 1921. február 23-án: „Az oroszországi tárgyalásokról itt a legkülönbözőbb és leglehetőlenebb hírek vannak forgalomban. Nap nap után megrohannak bennünket az újságírók és a hozzátartozók a legkülönbözőbb rémhírekkel, sőt egyik azt mesélte, hogy autentikus forrásból hallotta, hogy Revalban az oroszokkal tárgyaló magyar képviselőt Moszkvába hurcolták. Vannak olyan riporterek is, akik azzal jönnek, hogy a népbiztosok kicserélése már meg is történt, de hadi-

64 Az 1920. február 16-ra hirdetett Nemzetgyűlés Napiója. VIII. k. 131–132. o.
65 Hadifogly Újság 1921. március 20-i sz.

foglyaink addig nem jönnek haza, amíg Kéri Pált is ki nem adjuk stb., stb.”⁶⁶

Közben Jungerth megkapta a február 8-i minisztertanácsi ülés utasításait és felkészült a tárgyalások ismételt felvételére. Az utasítások láttán azonban rögtön jelezte a külügyminiszternek a tárgyalások kimenetelével kapcsolatos aggodalmát. Jungerth a korábbi tárgyalások tapasztalataiból látta, hogy konkrét kicserélési egyezményt kell kötni. „A kiadatáshoz szükséges intézkedések folyamatba vételéről” szóló szerződésnek semmi kilátása nincs. A szovjet fél ilyen ködös, megfoghatatlan megegyezésbe nem fog belemenni. „Az összes hadifoglyokat követelni a kiadatáshoz szükséges intézkedések folyamatba vételének kilátásba helyezésével — ebbe a szovjet kormány nem fog belemenni” — írta Jungerth a külügyminiszternek.⁶⁷

Jungerth tehát eleve a tárgyalások sikertelenségének tudatában ült le újra 1921. február 21-én Litvinovval tárgyalni.

Jungerth tehát eleve a tárgyalások sikertelenségének tudatában ült le ruár 8-i ülése határozott meg. Ezután Litvinov terjesztette elő a szovjet kormány követelését. Az összes hadifogoly elbocsátása ellenében kérte a 10 népbiztos és az amnesztiarendelet folytán kegyelmet nem kapott kommunisták kiadatását. Jungerth ezt azonnal elutasította és kijelentette, hogy a szovjet elvek alapján soha nem jöhet létre megegyezés, még akkor sem, ha a hadifoglyok végkép nem térhetnek haza. Azzal próbált nyomást gyakorolni Litvinovra, hogy a maga részéről ilyen követelésekkel szemben befejezettnek tekinti a tárgyalást, sőt ha előbb ismerte volna azokat, nem is kezdte volna meg. Megfenyegette Litvinovot, hogy ilyen alapon „politikai viszonyaink és közhangulatunk tekintetbevétele mellett Magyarországnak egy kormánya sem fog megegyezni még akkor sem, hogyha Oroszország teljesen bizonytalan időre visszatartja a hadifoglyokat.”⁶⁸ Nyomást akart gyakorolni annak emlegetésével is, hogy az ítéletek végrehajtásának felfüggesztését protestálással nem lehet minden esetben feltartóztatni. Ezzel azokra a tiltakozásokra célt, amelyekkel ő fordult Litvinov kérésére a kormányhoz. Litvinov ugyanis, amikor információt kapott újabb halálos ítéletekről, figyelmeztette és kérte Jungerthet az ítéletek végrehajtásának felfüggesztése érdekében való közbelépésre. Ezen a tárgyaláson is fellépett Litvinov ilyen ügyben. Litvinov név szerint megnevezett két halálra ítéltet, névjegyére ráírva: „Aus politischen Gründen zum Tode verurteilt in Szegszárd Rogoszka István und Fábian István. Bitte sofort intervenieren, das die Urteile nicht vollstreckt werden.”⁶⁹

Litvinov február 21-én Csicserinnek a következőket táviratozta: „Bronszkij táviratozta, hogy tegnap halálraítéltek két István nevű magyart. Jungerth ma kérésemre Budapestre táviratozott az ítélet felfüggesztése miatt”.⁷⁰

Miután Litvinov jelentette a Külügyi Népbiztosságnak a tárgyalások helyzetét, 1921. március 1-én megérkezett Csicserin népbiztos utasítása. Eszerint a szovjet kormány 99 megnevezett személy Szovjet-Oroszországba

66 OL KÜM hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 72. sz.

67 Uo. 37. sz.

68 Uo. 47. sz.

69 OL KÜM hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 50. sz. Litvinov névjegye.

70 PA 500. f. 12/64. ó. e. 4. Litvinov távirata Csicserinnek 1921. február 25-én.

való kivándorlását követelte. Ezzel egyidejűleg még a külön megjelölt 275 személy közül azok kivándorlásának biztosítását is követelte, akiket e 275 fő közül Litvinov megnevez. Litvinov március 2-án két listát adott át Jungerthnek a kért személyekről. Az „A” listában 99 név szerepel. Első helyen a 10 népbiztos szerepelt, majd más, halálra és életfogytiglanra, illetve súlyosan elítéltek és internáltak nevei álltak. A „B” lista, amelyen 275 személy neve volt, életfogytiglani és más súlyos börtönbüntetésre ítélték névsorát tartalmazta.⁷¹

Közölte, hogy ezekkel szemben a szovjet kormány kiadja az összes hadifoglyokat, minden különbség nélkül, beleértve Marschall Károly századost is, akit Moszkvában kémkedésért halálra ítélték.

Jungerth mind Csicserin táviratát, mind Litvinov kérését elutasította. Ekkor Litvinov azt javasolta, hogy a 10 néven nevezett túszt és a 10 népbiztost cseréljék ki és a többire nézve majd külön megegyezzenek. Jungerth e közbevető javaslat elől is elzárkózott, majd megkérdezte Litvinovot, mi lesz ebben a helyzetben a visszatartott hadifoglyokkal, mire ő higgadtan azt válaszolta: „Nichts dauert ewig, es wird sich schon eine Lösung finden.”⁷²

Jungerth jelentését a tárgyalásokról a kormány tudomásul vette, elutasító magatartásával teljes mértékben egyetértett és hazarendelte. Ezzel a revali tárgyalások második szakasza befejeződött. Ismételten a kormány minden jószándékot mellőző, a hadifoglyok érdekeit csak látszatra szem előtt tartó politikája következtében.

A magyar kormányban 1921 márciusában újból felcsillant a remény arra vonatkozólag, hogy a szovjet hatalom rövidesen összeomlik, ennek kapcsán a hadifoglykérdés magától is megoldódik és szabadon le lehet számolni a kommunistákkal. Elsősorban az 1921. február 28-án kitört kronstadti felkelés táplálta ezt a bizakodást, annál is inkább, mivel a lázadás a francia, angol és amerikai körök erőteljes támogatását is élvezte. Bizakodóvá tette a hangulatot az is, hogy a lázadással egyidejűleg Szovjet-oroszországban éhínség pusztított. Arra számítottak, hogy a rendkívül súlyos gazdasági nehézségek, párosulva politikai akciókkal, sőt fegyveres ellenforradalmi felkeléssel és az SZKP-n belüli vitákkal, rövid időn belül véget vetnek a szovjethatalomnak.⁷³

Ebben a hangulatban és ezekkel a reményekkel utasította el a kormány a szovjet követeléseket és függesztette fel újra a tárgyalásokat. Magatartásában mind nagyobb hangsúlyt kapott a fenyegetőzés. A minisztertanács 1921. március 3-i ülésén Gratz külügyminiszter, miután ismertette a tárgyalások megszakítását, javasolta, tekintsék túszoznak azokat az orosz nemzetiségű személyeket, akiket a hatóságok „kommunista” tevékenység miatt internáltak. A honvédelmi miniszter javasolta egy erős hangú jegyzék eljuttatását a külföldi hatalmakhoz, azzal a céllal, hogy a hadifoglykérdésben a nemzetközi közvéleményt a magyar kormány mellé állítsák. Ezt a látványosnak tűnő lépést azzal indokolta, hogy „konstatálnia kell, hogy a tisztikarnál nagy megütközést keltene az, ha látnák, hogy még

⁷¹ OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 55. sz. A Litvinovtól 1921. március 2-án átvett névjegyzékek hiteles másolata.

⁷² Uo. 55. sz.

⁷³ PA Jungerth magániratai. 1945. évi feljegyzések.

mindig semmi sem történik a hadifogságban sínylődő tisztjeink érdekében".⁷⁴ A javaslatot a külügyminiszter elvetette, mert attól tartott, hogy a kormány csak saját magát jártná le egy ilyen jegyzékkel. Megnyugtatta a minisztertanácsot azzal, hogy „Jungerthnek az a meggyőződése, hogy hadifogolyainknak nem lesz bajuk, amennyiben a tárgyalásokat most az oroszokkal megszakítanók”.⁷⁵ A minisztertanács ezzel megnyugodva a dolgokban, nem foglalt állást semmiben és úgy döntött, hogy megvárja Jungerth személyes jelentéstételét.

Közben az ország belpolitikai helyzetében olyan kérdések merültek fel, amelyek egy időre jelentősen háttérbe szorították a hadifogoly ügyet.

A kormányzat, de különösen a hadügyi szervek tevékenységében központi helyet foglalt el az általuk feltételezett és 1921 tavaszára várt szovjet támadás Lengyelország és Románia ellen, ami szerintük súlyosan fenyegeti a magyar állam biztonságát is.⁷⁶ Nagy propagandát csináltak ennek a feltételezésnek, egyrészt azért, hogy az Antanttól a trianoni szerződés katonai részének revideálását kicsikarják, másrészt, hogy régóta dédelgetett tervüket, a Csehszlovákia elleni támadást újra napirendre tűzzék. Ehhez természetesen kapcsolódott a belpolitikai helyzet, az ellenforradalmi rendszer biztonsága megszilárdításának igénye. Fokozódott a terror a kommunistákkal szemben és a propaganda a szovjet állam ellen. A másik körülmény, ami mind bel-, mind külpolitikai szempontból számos bonyodalmat és veszélyt hordott magában, a királypuccs volt. Kiéleződtek a hatalmi harcok, amelyek újabb kormányválságot idéztek elő és amelynek eredményeképpen a Teleki-kormány megbukott. Horthy az új kormány elnökévé 1921. április 14-én Bethlen Istvánt nevezte ki.

A Bethlen-kormány megalakulásával erőteljesebbé vált az ellenforradalmi rendszer konszolidálása. Bethlen miniszterelnök e folyamat érdekében számos kérdés között foglalkozott a hadifogoly-üggyel is. Elsősorban hivatalba lépésének kezdeti időszakában és csak olyan mértékben, hogy a hadifogoly-ügy valamiféle rendezésével elsősorban a közvéleményt, ezen belül is a hadifogoly tisztek hozzátartozóit megnyugtassa.

A rigai tárgyalások

Bethlen abból a nézőpontból ítélte meg a hadifogolykérdést is, hogy az belpolitikai és külpolitikai szempontból milyen szerepet játszik a rendszer erősítésében. Úgy látta, hogy bizonyos engedelmények árán is, de a problémát meg kell oldani. Látta, hogy a rendezetlenség állandó feszültséget rejt magában mind társadalmi, mind politikai téren. Felismerte azt is, hogy az ország külpolitikai helyzetének konszolidálásában szintén fontos az ügy nyugvópontra helyezése.

A hadifogoly-ügy holtpontról való kimozdításában közrejátszott a kronstadi felkelés leverése is, ami nemcsak Magyarországon, hanem Európaszerte nagymértékben megtépázta azokat a reményeket, hogy a szovjet állam ideig-óráig áll fenn csupán.

⁷⁴ OL. A minisztertanács 1921. március 3-i ülésének jegyzőkönyve.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo. KÜM. Res. Vegyes 1921. 14/Res. 1921. A VKF 1921. január 8-i „Helyzetmegítélése”.

Bethlen ugyanakkor a hadifoglyok hazatelepítését az ellenforradalmi rendszer biztonsága szempontjából igen veszélyes lépésnek tekintette. Később, a rigai szerződés megkötése után, ez a nézőpont dominált a kormány minden, e kérdéssel kapcsolatos tevékenységében.

Bethlennel nem változott semmi lényeges a hadifogoly-politikában. A hadifoglyok megítélése változatlan maradt. Csupán a megoldás került előtérbe, szorosan beillesztve a konszolidáció koncepciójába.

Ilyen körülmények között került 1921 áprilisában újra napirendre a hadifogoly-ügy. A kezdeményezést idehaza a külügyminisztérium új vezetője, Bánffy Miklós tette meg. Bánffy a problémát komolyan kezelte. Felismerte azt, hogy rendezése minden szempontból, tehát mind belpolitikai, mind külpolitikai vonatkozásban egyaránt érdeke a rendszernek. Éppen ezért minél rövidebb időn belül be akarta fejezni a hadifogoly-probléma megoldását. Felelősséget érzett a hadifoglyokért és azok családtagjaiért. Ismerte a nemzetközi körülményeket és azokkal viszonylag józanul számolt.

1921. április 18-án átíráttal fordult Tomcsányi igazságügyi miniszterhez, amelyben kifejezte azt a véleményét, hogy a visszatartott tisztek hazaszállításához a 10 népbiztoson kívül más elítéltek kiadása is szükséges. Hivatkozott a hozzátartozók elkeseredett és türelmetlen hangulatára a tárgyalások elhúzódása miatt, sürgette Tomcsányit, foglaljon állást a kérdésben. Három nap múlva, április 22-én, a minisztertanács tárgyalta az ügyet. Bánffy azt fejtegette, hogy nem látja túlzott áldozatnak a szovjet követelés teljesítését, hisz kb. 40—50 000 hadifogolyról és kb. egy-másfél millió hozzátartozóról van szó, „akik szívszorongva várják a tárgyalások befejezését”. Bethlen egyetértett Bánffy előterjesztésével. A minisztertanács úgy határozott, hogy Jungerth vegye fel újra a tárgyalásokat a szovjet kormány megbízottjával.⁷⁷

Jungerth másnap, 1921. április 23-án, táviratot küldött Litvinovnak, amelyben kérte a tárgyalások májusban való folytatását. Litvinov válaszában (május 2.) közölte, hogy neki Moszkvába kell utaznia a Külügyi Népbiztosság utasítására. Ezért május nem alkalmas a tárgyalásokra. Világos volt, hogy a szovjet kormány nem siettette a tárgyalásokat. Jungerth a lényegre tapintott, amikor Litvinov válaszát úgy értékelte, hogy „hagyja a magyar kormányt a hozzátartozók és a nagyközönség türelmetlen nyomása alatt puhulni”.⁷⁸

Jungerth május 28-án indult el Revalba. A külügyminisztérium Litvinov ráérős válaszát úgy akarta ellensúlyozni, hogy Jungerth utazása is az érdektelenség látszatát keltse. „Utamat nem állíthattam be úgy, hogy az oroszok azt a benyomást nyerjék, hogy a magyar kormánynak ez az ügy oly sürgős és fontos, hogy én a hozzátartozók nyomása alatt sietek Revalba” — írta Jungerth 1921. július 8-i összefoglaló jelentésében.⁷⁹ Ezért Jungerth utazását úgy állították be, hogy annak célja a három balti állammal való diplomáciai kapcsolatok megbeszélése és e mellett egyik feladata a hadifogoly-tárgyalások befejezése is. E taktikával a külügyminisztérium úgy vélte, javíthatja saját pozícióját a tárgyalásokon.

77 Uo. A minisztertanács 1921. április 22-i ülésének jegyzőkönyve.

78 Uo. KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 155. sz. Jungerth 1921. július 8-i jelentése a KÜM-nak.

79 Uo.

Jungerth június 9-ig, Revalba érkezéséig, különböző utazgatásokkal töltötte az időt. Három napig Berlinben tartózkodott, ahol illetékes szervekkel azokról a technikai kérdésekről tárgyalt, amelyek a hadifoglyok átszállításával kapcsolatosan várhatóan felmerülnek a kicserélési szerződés megkötése esetén.

Berlinből Kownóba utazott, ahol diplomáciai megbeszéléseket folytatott a litván kormánnyal a két ország kapcsolatáról.

Június 9-én érkezett Revalba. Azt, hogy valójában mennyire sürgős volt számára a tárgyalások mielőbbi megkezdése, mutatja az, hogy még aznap felkereste a szovjet képviselőt, ahol azonban közölték vele, hogy Litvinov valószínűleg csak a hónap végén érkezik vissza Moszkvából. Erre Jungerth rögtön levelet írt Litvinovnak, amelyben sürgette a tárgyalások gyors megkezdését és pozitív megoldást jelentő befejezését.⁸⁰ Litvinov Csicserin megbízásából rögtön válaszolt: a tárgyalások nem Revalban, hanem Rigában lesznek. Ezért Jungerth utazzék oda és megérkezéséről értesítse a szovjet kormányt.

Jungerth június 23-án megérkezett Rigába. 25-én fogadta őt a rigai szovjet követ, Ganeckij, aki közölte vele, hogy ő kapott felhatalmazást a tárgyalások további folytatására. Mindketten kifejezték azt a reményüket, hogy rövidesen sikerrel befejezik azokat.⁸¹

Június 27-én volt az első hivatalos megbeszélés. Jungerth átadta Ganeckijnek a szerződéstervezetet, amely már a 10 népbiztoson kívül mások kiadását is magában foglalta. Ganeckij a tervezetet tárgyalási alapul elfogadta. A szovjet kormány 400 személy kiutazását követelte. Ez a korábbi tárgyalásokkal szemben magasabb szám volt. A szovjet kormány a fehérterrorról szerzett alaposabb értesülések alapján határozta el a kicserélendő elítéltek számának felemelését. Egyben ügyesen kihasználta a magyar kormány propagandáját a hozzátartozók körében. A Nemzetgyűlésben júniusban Bethlen a visszatartott hadifogoly tisztek érdekében a kormány messzemenő „áldozatok” meghozatalára utaló készségéről beszélt, amire Ganeckij a tárgyalásokon ügyesen hivatkozott és amivel meg lehetőszen zavarba hozta Jungerthet. Annál is inkább, mert Jungerthet Bethlen nyilatkozatáról nem tájékoztatták, tartalmáról Ganeckijtől értesült. Kétségbeesetten írt haza, értesítsék őt, hogy otthon mi történik.⁸²

Ilyen körülmények között a vita és ellenállás Jungerth részéről már elsősorban nem is a kért személyek számát illetően jelentkezett, hanem azzal a követeléssel szemben, amely szerint ha a megnevezett 400 főből valaki nem akar kimenni Szovjet-Oroszországba, helyette más mehessen és a listára való felvételnél ne csak a Tanácsköztársaság alatti tevékenység miatt elítéltek jöhessenek számba, hanem a cselekmény elkövetésének végterminusa a szerződés aláírása legyen. Mivel a névjegyzékek pontatlanok voltak, a szovjet képviselő nem 400, hanem legalább 600—800 személy ne-

80 Uo. 90. sz. Jungerth Litvinovhoz írt levelének másolata.

81 Uo. Jungerth 1921. június 16-i jelentése. 11. sz. (J. Ganeckij [1879—1937] 1896-tól tagja az OSZDMP-nek. Aktívan részt vett a lengyel és az orosz munkásmozgalomban. Egyetemi tanulmányait Berlinben, Heidelbergben és Zürichben végezte. 1917-ben tagja az OSZDMP KB Külügyi Bizottságának. A NOSZF után tagja a Nemzeti Pénzügyi Bizottság Kollégiumának. 1920—22 között a lettországi szovjet politikai és kereskedelmi képviselő. Később a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács tagja, majd a Forradalmi Múzeum igazgatója volt.)

82 Uo. 166. sz. Jungerth 1921. július 13-i levele a KUM-ba.

vét tervezte előterjeszteni.⁸³ El is készült ez a névsor, amelyben 826 személy neve szerepelt.⁸⁴ Néhány nap múlva Ganeckij szűkítette a névsort és egy 65 személy nevét tartalmazó listát adott át Jungerthnek, azzal, hogy ez a lista a Litvinov által március 2-án előterjesztett „A” és „B” névjegyzék kiegészítése.⁸⁵ Így összesen 439 nevet tartalmazó lista feküdt a tárgyalóasztalon.

Ganeckij ragaszkodott a lista pontosításának lehetőségéhez, illetve a kivándorolni nem akarók helyett mások megjelöléséhez, tehát 400 személy tényleges kiadásához. A pontosítás jogát feltétlenül biztosítani kellett, mert a névjegyzékek még mindig nem voltak pontosak. A három névsorban szereplő 439 név valójában nem ugyanennyi személyt jelentett. Mind az „A”, mind a „B” listán szerepelt 24 személy neve. A „B” és a Ganeckij által átadott listán 3 ugyanazon személy neve fordult elő. Mindhárom jegyzékben szerepelt egy azonos személy neve. A listára felvettek olyan személyeket is, akiket az ellenforradalmi rendszer már korábban kivégeztetett. (Nagy József, Eger, 1921. febr. 19.; Talpas Ferenc, Sátoraljaújhely, 1920. okt. 16.)⁸⁶ Így gyakorlatilag a 439 név 380 személyt jelentett. Gondot okozott, hogy a szovjet kormány képviselője a kicserélési egyezmény előkészítése során nem tudott 400 személyt megnevezni.⁸⁷

Az 1921. június—júliusi tárgyalásokkal egy időben a magyar kormány a hadifogoly-ügyet ismét napirendre tűzte a Nemzetgyűlésben. Ebben mindekelőtt az a megfontolás vezette, hogy ha a rigai tárgyalások idején a nemzetközi közvéleményre is apelláló szovjet- és kommunistaelenes kampányba kezdenek, akkor ezzel nyomást gyakorolhatnak a szovjet kormányra és ezáltal a hadifogoly tiszteket enyhébb feltételekkel kaphatják vissza.

Egyúttal úgy vélték, hogy ezzel a demonstrációval a nyugati államok, főleg az Antant és különféle nemzetközi szervezetek előtt rokonszenvesebbé válhatnak, amit a rendszer konszolidálásához fontosnak tartottak.

A hadifogoly-ügynek a Nemzetgyűlésben történt napirendre tűzésében fontos tényező volt a hozzátartozók egyre fokozódó nyomása. „Ezt az interpellációt a »Hadifogoly Hozzátartozók« ideges mozgolódása is befolyásolta” — írta Pózel Tibor konzul Jungerthnek egy magánlevelében 1921. július 4-én.⁸⁸

De nemcsak a hozzátartozók, hanem a hazatért hadifoglyok, főleg a tisztek, szintén hangot adtak elégedetlenségüknek amiatt, hogy még mindig nem oldódott meg a hadifoglyok ügye. „Ébredjen végre kötelességének tudatára ez a társadalom és hozza haza a foglyokat” — hangoztatta egy Szibériából hazatért tiszt.⁸⁹ A sajtó a tavaszi és nyári hónapokban gyakran közölt olyan írásokat, amelyek mind a probléma megoldását sürgették.

Egyre több hír érkezett a visszatartott hadifogoly tisztek hangulatáról is, amelyre mindinkább rányomta bélyegét az a vélemény, hogy a kormány nem foglalkozik komolyan az ügyekkel.

⁸³ PA 500. f. 12/65. ó. e. 3. Levél Kun Bélához Rigából 1921. július 5.

⁸⁴ Uo. 500 f. 12/72. sz.

⁸⁵ OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 12. cs. 182. sz. Ganeckij 1921. július 19-i levele Jungerthhez. A levél melléklete a kiegészítő lista az „A” és „B” listához.

⁸⁶ Uo. 210. sz. Melléklet: A magyar hatóságok listája az összes halálraítéltről és a kivégzetekről.

⁸⁷ PA 500. f. 12/64. ó. e. 7—8. Ganeckij távirata Litvinovhoz 1921. július 7-én.

⁸⁸ OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai 52. cs. 166. sz.

⁸⁹ Déry Sándor fhdgy. előadása. Pesti Hírlap 1921. július 23-i sz.

A kormány kénytelen volt számot vetni azzal, hogy a látványos nyilatkozatok — amelyek együttérzésről, sajnálkozásról, nagy elhatározásokra utaló fogadkozásokról szóltak, csak éppen semmi konkrét megoldást nem vontak maguk után — már nem elegendők. Reális volt a veszélye annak, hogy itthon is, sőt külföldön is az elfogadott nézet az lesz a közvéleményben, hogy a magyar kormány a hadifoglyok ügyét „hosszas tárgyalásokkal politikai okokból szándékosan elhúzza, sőt hazaszállításukat nem is veszi komolyan és ezért a látszat kedvéért hónapokig tartó meddő tárgyalásokat folytat, amelyek mindig azzal végződnek, hogy majd legközelebb határoznak.”⁹⁰

Ennek eloszlátása végett a Nemzetgyűlés 1921. júl. 15-én, az előzetesen megtartott pártközi konferencián történt megegyezés értelmében, manifesztumot bocsátott ki a világ parlamentjeihez. A pártközi konferencián ennek szükségességében teljes egység alakult ki. A pártok képviselői egyetértettek Huszár Károly indoklásával, amely szerint „mind az Oroszországban sínylődő foglyok, mind pedig az idehaza levő hozzátartozók érdekében szükség van bizonyos »lelki megnyugtatóra« és annak demonstrálására, hogy »nem a magyar hazán, a magyar kormányon, a magyar népen múlik, hogy ők még mindig olyan kegyetlen sors alatt nyögnek.«”

A hazai közvélemény, főleg a hadifoglyok hozzátartozói részéről újult erővel jelentkezett az ügy rendezését követő nyomás. A hozzátartozók erőteljesebb fellépése kora tavasztól érezhető volt, főleg az első revali tárgyalások megszakitása óta. Erősödött az olyan hangulat, hogy a kormány nem sokat törődik a hadifogly-üggyel. A háború befejezése óta eltelt évek, más államok hadifoglyainak hazaszállítása Szovjet-Oroszországból, a magyar legénységi állományú hadifoglyok folyamatos hazatérése elkerülhetetlenül növelte a türelmetlenséget, elsősorban a visszatartott tisztek hozzátartozóinak körében. „Az utóbbi időben feltűnő nyugtalanság észlelhető a hadifoglyok hozzátartozóinak körében” — írta a Pesti Napló 1921. VI. 5-i száma.⁹¹ Hozzájárult ehhez az a tájékozatlanság és bizonytalanság is, amelyben a kormány a közvéleményt tartotta. Arra, hogy a tisztek miért nem jöhetnek és általában miért lassú az egész kérdés megoldása, világos és érdemi választ nem adtak. A tárgyalások menetéről, a jelentkező problémákról és kilátásokról alig tudott valamit a nyilvánosság. A valódi helyzetről egyesek esetleg külföldi hírforrásokból, baloldali érzelmű hazatért hadifoglyoktól értesülhettek. Jogos volt Belitska honvédelmi miniszter aggodalma: „A bizonytalanság és a tájékozatlanság különösen a hozzátartozók körében igen termékeny talaj az elégedetlenség szítására.”⁹²

Huszár Károly, aki a kormány támogatásával az egész akció fő szervezője volt, világméretű propagandaakcióra hívott fel, amelynek során fel kell rázni Európát és az egész világot a magyar hadifoglyok ügye mellett, mondván, hogy „Európának és az egész világnak szégyene, hogy immár 7 éve vannak rabságban ismeretlen helyen, családjukkal semmi összeköttetésben magyar hadifoglyok.”⁹³

A vitában a felszólalók hangoztatták, hogy a magyar nemzetet nem

90 OL KÜM hdf. o. 49. tétel 5561. sz. Bethlen István átirata a KUM-hoz 1921. június 7-én.

91 Pesti Napló 1921. június 5-i sz.

92 OL A minisztertanács 1921. július 15-i ülése.

93 Nemzetgyűlési Napló X. k. 232. o.

terheli felelősség a világháborúban való részvételért. A múlt és a jövő szempontjából bizonygatták Magyarországnak, mint Nyugat védőbástyájának szerepét és ismételten felajánlkoztak erre a szerepkörre. Éles, kardcsörtető megnyilatkozások is elhangzottak egy rövidesen várható „istenítéletéről”, amiben a „művelt Nyugatnak nagy szüksége lesz a magyar nemzet lovagiasságára, erejére és igazságérzetére”.⁹⁴ Egy szovjetellenes keresztesháború gondolatának megfogalmazásáról volt szó, akkor, amikor Rigában a két kormány képviselői tárgyaltak.

A felszólalások a „vörös rém” fenyegető veszélyéről szónokoltak és az egész „kultúrvilág” érdekeként hangoztatták, hogy a szovjet kormány akcióját a magyar politikai elitéltek ügyében, mint a „világ forradalmasításának” egyik módját lehetetlenné tegyék, hisz az nemcsak a magyar uralkodó osztályok hatalmát, hanem a nyugatiakét is fenyegeti. Javasolták, hogy fel kell hívni a különböző kormányokat a szovjet kormánynál történő közbelépésre. Rá kell venni a német kormányt, hogy a még kezében levő orosz hadifoglyokat csak akkor adja vissza, ha a szovjet kormány a magyar tiszteket is hazabocsátja. Továbbá — amit Bethlen vetett fel — el kell érni, hogy a szovjet kormánnyal folytatott gazdasági tárgyalások során az Antant hatalmak gyakoroljanak nyomást a magyar tiszték érdekében. Bethlen arra számított, hogy a szovjet kormányt az országban pusztító nagy éhínség okozta súlyos nehézségek közepette rá lehet kényszeríteni az Antant útján arra, hogy feltételek nélkül elengedje a visszatartott hadifogoly tiszteket.

A Nemzetgyűlés demonstrációjával azt is el akarták érni, hogy mind a hazai, mind a külföldi közvélemény előtt bizonyítsák, a magyar kormány mindent megtett és megtesz a hadifoglyok érdekében. „A mi feladatunk az lenne, hogy kül- és belföldön széles körben elterjedt téves meggyőződést, hogy a magyar kormány nem viseli szívén a magyar hadifoglyok ügyét, megdöntsük”.⁹⁵ írta a külügyminisztérium 1921. július 9-i összefoglalója a hadifogoly-ügyről.

Arra is kellett azonban valamit válaszolni, hogy, ha nem a kormányon múlik a hadifoglyok hazajövele, akkor milyen tényezők akadályozzák a hazatérést. Ezzel kapcsolatosan újra a szokásos érvelés hangzott el. A hazatérést a szovjet kormány és a magyar kommunisták akadályozzák. De hogy miért, illetve milyen feltételek azok, amelyek teljesítése esetén azonnal jöhetnének a foglyok, erről csak nagy vonalakban volt szó. De megkerülni ezt mégsem lehetett és beszélni kellett a megoldásnak a szovjet kormány által képviselt útjáról is. A kormány tudta, hogy valami konkrét dolgot végül is mondani kell a közvéleménynek. Egyúttal elő kell készíteni a hangulatot arra az esetre is, amikor esetleg sor kerül a szovjet kormány követeléseinek teljesítésének elfogadására. Ehhez pedig a kormány áldozatkészségének hangsúlyozását kellett előtérbe helyezni, hogy ezáltal eltereljék a figyelmet a szovjet kormány akciójának sikeréről és a magyar kormány erkölcsi, politikai vereségéről. Ezért is mondta Bethlen: „Nem riad vissza a kormány, a magyar társadalom semmiféle anyagi áldozattól, sőt tovább

⁹⁴ Uo. Budaváry László felszólalása.

⁹⁵ OL. KÜM. hdf. o. 40/II. tétel 59 147. sz. A KÜM összefoglalója a hadifogoly ügyről. 1921. július 9.

megyek, nem riad vissza sem a kormány, sem a közvélemény már-már az erkölcsi áldozattól sem.”⁹⁶ Ez a kijelentés már több volt, mint üres szólam. Bethlen számolt azzal, hogy a konszolidációhoz lehetőleg rendezni kell minél több olyan problémát, amely politikai feszültséget okoz. Nem lehetett már fenntartani olyan helyzetet, amely az uralkodó osztályokhoz közel álló körök egy részében a kormányzattal szemben mind nagyobb elégedetlenséget okoz. Nem lehetett hosszú ideig egy ilyen, a nemzetközi közvéleményt is érintő ügyet húzni-halogatni, akkor, amikor olyan törekvés volt napirenden mint a Népszövetségbe való felvétel elérése, amit a konszolidáció előrehaladása jelentős külpolitikai feltételének tekintett Bethlen.

Ez nem változtatott azon a törekvésen, hogy a rendezetlenség miatt minden felelősséget elhárítson magától a kormány.

A felelősségnek a szovjet kormányra és a magyar kommunistákra történő áthárításával a kormány igyekezett bebiztosítani magát a közvélemény előtt arra az esetre is, ha esetleg majd valami nehézség jelentkezik a későbbiek során a kicserélés körül: ebben az esetben ne a kormányt okolják, hanem Szovjet-Oroszországot és a kommunistákat.

Bethlen miniszterelnök, miközben reményt keltő kijelentéseket tett, nem felejtkezett meg arról, hogy nagyfokú óvatosságra is intsen a hadifoglyokkal szemben.

Bethlen és mások felszólalásán végigvonult az aggodalom amiatt, hogy a hadifoglyok nagy részében komoly befolyást nyert a kommunizmus eszméje. Bethlen teljes egészében magáévá tette és a kérdés megítélésében alapvető nézőpontoknak tekintette a honvédelmi és az igazságügyi minisztérium értékeléseit a hadifoglyok politikai beállítottságáról. Ennek alátámasztására fokozott kommunista veszélyről beszélt és különféle kommunista szervezkedések felderítéséről számolt be. Beszélt az Andics—Berei csoport letartóztatásáról. Leveleket olvasott fel, amelyek állítólag Kun Bélától származtak. Mindezeket úgy csoportosította, hogy megfelelő hatást gyakoroljon velük a Nemzetgyűlésre és a közhangulatra. Ezekkel szoros összefüggésben vetette fel a hadifoglyok politikai megítélését. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a hazatérő hadifoglyok között „igen nagy számban vannak kommunisták”. Külön kiemelte, hogy a tisztek közül is számosan a szovjet kormány mellé álltak. Ezért hangoztatta a biztonsági intézkedések fontosságát, többek között az internálás rendszerének további fenntartását. Bethlen a kialakult helyzetben, amikor már a hadifogly-ügy előmozdítása elől kitérni nem lehetett és számolni kellett a hadifoglyok nagyobb számú hazatérésével, különös gondot fordított arra, hogy ha már elkerülhetetlen a hazatérés, itthon megbízható intézkedésekkel védjék az uralkodó osztályok politikai és gazdasági biztonságát.⁹⁷

Bethlen az 1921. május 5-i minisztertanácsi ülésen beszámolt a zalaegerszegi internáló táborban tett látogatásának tapasztalatairól. A táborban szerzett benyomásai, beszélgetései méginkább meggyőzték arról, hogy a hazatérő hadifoglyok számának várható növekedésével növekszik a „bol-

⁹⁶ Pesti Napló 1921. július 13-i sz.

⁹⁷ Nemzetgyűlési Napló XI. k. 539. o. Bethlen István felszólalása a hadifogly-ügy vitájában.

sevista veszély” is. Ennek ellensúlyozására elengedhetetlen intézkedésnek tekintette az internálást. „Láthatatlan erők működnek és ma is egy vulkánon vagyunk, amelyet semmiféle bíróság sem fog megállíthatni.”⁹⁸

A Nemzetgyűlés nemzetközi méretű akcióját Jungert a Ganeckijjal folytatott tárgyalásain igyekezett felhasználni. Azonban sok értelmet nem volt, az egész parlamenti akció visszafelé sült el. A szovjet kormány, érthetően, felháborodott az egész nemzetgyűlési vita szovjetellenes éle miatt. A magyar kormány képmutató politikája — egyik oldalon a tárgyalás a szovjet kormánnyal, másik oldalon szovjetellenes nemzetközi akcióra való felhívás — óvatosságra és keménységre készítette. Egyúttal ügyesen felhasználta azokat az ország-világ előtt nyilvánosan elhangzott „messzemenő áldozatkészségre” utaló megnyilatkozásokat is, amelyeket a magyar kormány képviselői tettek. A nemzetgyűlési akció is szerepet játszott abban, hogy a szovjet kormány a kicserélésre követeltek számát 400-ra emelte fel. Jungert panaszkozó hangon táviratozott július 18-án a külügyminisztériumba: „A hadifogoly-ügy budapesti felújítása megnehezíti a tárgyalásokat. Moszkva vár és új követeléseket támaszt, részben a mesterségesen előidézett felháborodásunk, részben azoknak a kijelentéseknek alapján, hogy minden áldozatra készek vagyunk”.⁹⁹

A külügyminisztérium észrevette ezt a veszélyt és utasította is a sajtót, hogy mentsék ami menthető: „A hadifogoly-ügy nemzetgyűlési tárgyalását ne úgy állítsák be, mintha a magyar kormány tehetetlen lenne és a külföldről könyörögne segítségért, mert ez a szovjet kormányban azt a meggyőződést fogja erősíteni, hogy a magyar kormány a hadifoglyok ügyében minden feltételt hajlandó lesz teljesíteni.”¹⁰⁰

A nemzetgyűlési vita időszakában hazatért hadifoglyok is elmondták, hogy Szovjet-Oroszországban 5—6 nap után az elhangzottakról a szovjet sajtóból már értesültek. A vita visszhangja a szovjet sajtóban és közvéleményben erős ellenszenvet váltott ki a magyar kormány magatartásával szemben.¹⁰¹

Már a Nemzetgyűlés vitájából is, de főként Bethlen konszolidációs törekvéseiből következtetni lehetett arra, hogy az évek óta húzódó ügyet, amely csak kellemetlenséget, politikai feszültségeket okozott a kormánynak, most már előbb vagy utóbb igyekeznek megoldani. Bethlen, bár látta a hazatérő hadifoglyokkal együtt járó veszélyt, mégis kénytelen volt a megoldást keresni és a tárgyalásokat ilyen irányba terelni. Ezért a tárgyalások Rigában végül is eredménnyel zárultak. 1921. július 28-án Ganeckij és Jungert megkötötték a kicserélési szerződést.

Az egyezményben, amely egyfelől a szovjet és az ukrán kormány, másfelől a magyar kormány között jött létre, a leglényegesebb a II. fejezet volt. **Ez írta elő, hogy a magyar kormány köteles a függelékben név szerint felsorolt személyek kivándorlását Szovjet-Oroszországba lehetővé tenni.** Ugyanakkor olyan megszorításokat is tartalmaz, amelyek a magyar kormány számára előnyösek. Eszerint a szovjet fél olyan személyeket, akik a mellékelt

98 OL A minisztertanács 1921. május 5-i ülése.

99 Uo. KÜM. hdf. o. Jungert misszió iratai 52. cs. 191. sz.

100 Uo. KÜM. hdf. o. 40/II. tétel 63 203. sz. Feljegyzés a sajtó részére. 1921. július 29.

101 HL A csóti leszerelő tábor iratai. 1919—1923. 2. dob. 58. sz. A tábor pság jelentése 1921. július 14-én.

névjegyzékben nem szerepelnek, nem követelhet. A kiadandó személyek azonosságának közelebbi megállapítása — személyazonossági tisztázatlanság esetén — a szovjet fél kötelessége. Rögzítette az egyezmény azt is, hogy „fel nem található személy helyett más személyeknek kikérése nem lehetséges”.¹⁰² Az egyezmény III. fejezete hozzájárult ahhoz, hogy akik nem akarnak kivándorolni, Magyarországon maradhatnak. Ez esetben azonban az ítélet végrehajtása alól nem mentesülnek. A szovjet fél szempontjából előnyös volt az a megállapodás, hogy a szovjet kormány — a magyar kormánnyal egyetértésben — egy semleges személyt küldhet a kiadandó személyek „szabad akaratnyilvánítása megállapítása érdekében”.¹⁰³

Az egyezmény IV. fejezete a szovjet és ukrán kormány által hazabocsátandók körét szabályozta.

Három kategóriát állapított meg:

- Az Oroszországban, Ukrajnában, Turkesztánban és Szibériában levő összes magyar hadifoglyok, legénység és tisztek egyaránt;
- A Magyarországból származó polgári egyének;
- A Moszkvában visszatartott Marschall Károly százados.

A hazabocsátandók körét a fejezet a koppenhágai egyezmény szellemére való hivatkozással határolta körül. A koppenhágai megállapodáshoz viszonyítva új csak a Marschall Károlyra vonatkozó pont volt. Ez lényeges momentumként értékelhető, mert arra utal, hogy nem egy teljesen új hadifogolycsere-egyezményről, hanem inkább egy korábbi egyezményen nyugvó, de különböző okból és csak a tisztek hazaszállítását megszakító folyamat végrehajtásának ismételt megindításáról és annak új feltételekhez való kötéséről volt szó 1921-ben. A VI. fejezet kimondta, hogy a hadifogoly tisztek és Marschall Károly százados „a függelékben név szerint megjelölt személyek ellenében cseréltetnek ki”.¹⁰⁴ A tisztek hazabocsátása külön csoportokban történik. Az V. fejezet biztosította a hadifoglyok számára azt, hogy maguk dönthetnek hazatérésükről, vagy maradásükről.

A VIII. fejezet a határidőket jelölte meg. Eszerint az első csereszállítmányt a közvetítő állammal való megegyezés után 14 napon belül át kell adni. Az egész cserét 1921. végéig be kell fejezni. Ezek a határidők a gyors lebonyolítás reményét csillogtatták meg.

Megállapodás történt arra is, hogy a kicserélés egy harmadik állam közvetítésével és annak területén történik. Erre ezt az államot külön felkérlik. Az egyezményhez csatolt névjegyzékben 415 politikai elítélt, vagy letartóztatott neve szerepelt. Köztük mintegy ötven halálraítélt, vagy ilyen ítélet előtt álló, csaknem száz életfogytiglanra ítélt, a többi pedig zömében 10—15 évre elítélt személy volt. Megállapodás jött létre arról is, hogy a családtagok külön szállítmányban követhetik a kiadásra kerülő politikai elítélteket. Hasonló értelmű álláspont vonatkozott a túsztisztekre is.

Jungerth július 30-án küldte haza a megkötött szerződést és kérte annak mielőbbi ratifikálását. Ganeckij ugyanezen a napon közölte Jungerthtel, hogy a szovjet kormány máris (29-én) ratifikálta a megegyezést.¹⁰⁵ Jungerth célja is az volt, hogy az egyéb feltételeket minél hamarabb rendezze,

¹⁰² Az 1921. július 28-i rigai egyezmény. *Kirchner Sándor*: A világháború magyar hadifoglyainak hazaszállítása. Kézirat, HL Tanulmányok és kéziratok. 2081. sz.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ OL KÜM. K 64—1921—41—329.

hogy a kicserélés valóban befejeződjék az év végéig. Ezek a feltételek voltak: megegyezés Németországgal a kicserélendő kocsik átszállítására, ugyanilyen értelmű szerződés Csehszlovákiával, megállapodás a közvetítő állammal.¹⁰⁶

Idehaza a szerződést követően gyorsan peregetek az események. Úgy látszott, hogy most már valóban megoldódik a hadifogoly-probléma. Augusztus 4-én a Nemzetgyűlés igazságügyi bizottsága tárgyalta meg a törvényjavaslatot és azt egyhangúlag elfogadta. Az indoklásban kifejtette, hogy más mód a hadifogoly tiszték hazahozatalára nincsen, ezért szükséges a törvényjavaslat elfogadása. Annak letárgyalására sürgősségi javaslatot is tett. A Nemzetgyűlés augusztus 5-én vitatta meg az 1921. évi XI. törvénycikket a büntetés végrehajtásának kivételes elhalasztásáról és félbeszakításáról. Kínosan ügyeltek arra, hogy az amnesztia, vagy a bírói ítélet megsemmisítése még csak szóba se kerüljön. A törvénycikk kimondta: „Az igazságügyi miniszter határozatlan időre elhalaszthatja, vagy félbeszakíthatja az ügynevezett tanácsköztársasággal kapcsolatos büntett, vagy vétség miatt elítéltek büntetésének végrehajtását és az ily elítélteket az orosz tanácsköztársaságnak átadhatja, amennyiben ezt a minisztérium az Oroszországban visszatartott magyar hadifoglyok hazatérésének lehetővé tétele érdekében feltétlenül szükségesnek tartja”. Kimondta a törvénycikk alkalmazásának lehetőségét olyan egyénekre is, akik ellen a bűnvádi eljárás még folyamatban van.¹⁰⁷

Mindezzel a kormány a kicserélés ügyét úgy igyekezett elrendezni, hogy az semmiképpen sem keltse a rendszer gyengeségének, erkölcsi-politikai ingatagságának látszatát. Olyan beállításba próbálta helyezni a kicserélési ügyet, hogy az saját akaratból történik, nem pedig kényszerhelyzetből. Ezzel az eljárással az igazságügyi szervek beosztottjait is igyekeztek megnyugtatni és tevékenységükben megerősíteni. A Nemzetgyűlés a külön törvény megalkotásával az ügynek az igazságügyi szervektől való elkülönítését demonstrálta.

A minisztertanács augusztus 12-i ülésén tárgyalta a szerződés ügyét és tudomásul vette annak létrejöttét.

Jungerth augusztus 20-án már Prágában volt és még aznap tárgyalta Beneš külügyminiszterrel. 23-án létrejött a megállapodás a csehszlovák kormánnyal. A csehszlovák kormány hozzájárult ahhoz, hogy a 400 kicserélendő magyar politikai elítéltet vagononként 50 fős csoportokban átszállítsák Csehszlovákián. Ehhez csendőri fedezetet biztosítanak és lehetővé teszik, hogy a szállítmányokkal 2—3 magyar detektív is utazhassék. Jungerth külön tárgyalta még a csehszlovák belügy- és vasútügyi minisztériummal is, ahol szintén támogatást kapott.¹⁰⁸ E megállapodáshoz szeptemberben még egy kiegészítést eszközöltek, amely szerint az olyan egyéneket, akik Németországban megváltoztatják Szovjet-Oroszországba való utazási szándékukat, vagy más előre nem látható okok miatt nem szállíthatók tovább, azok csehszlovák területen visszautazhatnak Magyarországra. Ilyen értelmű megállapodás a német kormánnyal kötött megegyezésbe is bekerült. Ennek magyarázata az, hogy a német kormány mindenképpen biztosítani akarta

106 Uo. KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 210. sz.

107 Hadifogoly Újság 1921. szeptember 6. sz.

108 OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 223., 228.

magát az ellen, hogy a szállítmányokból esetleg egyesek mozgalmi érdekekből Németországban maradjanak. A német szervek az átszállítást e ponttól tették függővé.¹⁰⁹

Jungerth augusztus 23-án még Prágából írt jelentésében sürgette az első szállítmányok összeállítását. Arra kérte a külügyminisztert, hogy „nyomatékosan odahatni szíveskedjék, hogy a végrehajtás céljából teendő intézkedések sürgősen és pontosan tétessenek meg, nehogy egy, a mi részünkről történt mulasztás miatt akadjon meg, vagy hiúsuljon meg a foglyok gyors hazajövetele”.¹¹⁰ Ezzel egyidejűleg a nagyobb nyomaték kedvéért Huszárnak is írt egy levelet, aki idehaza a hadifogoly-ügyben exponált személy volt. Őt is arra kérte, hogy sürgesse az első szállítmányok összeállítását „nehogy bürokratikus nehézkesség miatt az ügy lebonyolítása húzódjék.”¹¹¹

Prágai útja után Jungerth 26-án Berlinbe érkezett a német kormánnyal való egyezmény tárgyalására és megkötésére. Itt azonban a kialakult belpolitikai helyzet miatt nehezen és éles viták után sikerült a megállapodást elérni szeptember 13-án. Erzbergernek, a Katolikus Centrum Párt egyik vezetőjének meggyilkolása ugyanis belpolitikai feszültséget okozott Németországban. A reakciós önkéntes katonai szervezetek a politikai gyilkossággal kiváltották a baloldali erők tiltakozását, ami a kormány pozícióját is veszélyeztette. A német kormány ebben a helyzetben mindenképpen el akarta kerülni a magyar politikai elitétek átszállítása alkalmával várható munkámegmozdulásokat, sőt attól is tartott, hogy esetleg kiszabadítják őket és akkor azok ott maradnak Németországban.¹¹²

Különösen azért zárkóztak el a németek, mivel a magyar kormány Németországot akarta felkérni a kicserélés lebonyolítására, ami azt is jelentette volna, hogy a magyar politikai elitéteket német területen kellett volna összpontosítani és a hadifogságból érkező tiszti szállítmányokkal kicserélni. Erről pedig hallani sem akartak a fenti okok miatt. Ezen aztán a szovjet kormány segített, amikor szeptember 6-án közölte, hogy nem fogadja el Németországot, mint „Treuhandert” és helyette Lettországot javasolta, amely mellett Szovjet-Oroszországgal határos volta szólt.¹¹³ Ebben a helyzetben kizárólag az átszállítás ügyében kellett a németekkel megegyezni, ami sikerült is.

Jungerth a Nemzetközi Vöröskereszttel is megállapodott a tisztek németországi átszállítása pénzügyi lebonyolítása vonatkozásában, amelynek fedezetét a magyar kormány előzőleg letétbe helyezi.¹¹⁴ Ebből hitelezték a szovjet kormány számára is a politikai elitételek átszállításának költségeit is. Ugyanis a szovjet kormány hitelkérelmét erre vonatkozóan a Nemzetközi és a Német Vöröskereszt elutasította.¹¹⁵

Ezután hátra volt a kicserélés kezességének ügyében lefolytatandó tárgyalás. Jungerth szeptember 15-én érkezett Rigába. Itt nem Ganeckijt találta már, mivel ő törökországi tárgyalásokra utazott, hanem az új szovjet megbízottat, N. Alekszandrit. Jungerth és Alekszandri megállapodtak: a lett

109 Uo. 53. cs. 258. sz.

110 Uo. 52. cs. 228. sz.

111 Uo. 52. cs. 225. sz.

112 Uo. 52. cs. 240. sz. Jungerth jelentése Berlinből, 1921. szeptember 5.

113 Uo. 53. cs. 245. sz. A berlini szovjet külképviselet átirata Jungerthez.

114 Uo. 259. sz.

115 Uo. 357. sz.

kormányhoz fordulnak, hogy vállalja a kezes szerepét, aminek ügyében a szovjet kormány már előzőleg érintkezésbe lépett vele.¹¹⁶ 1921. október 8-án kötötték meg az egyezményt a lett kormánnyal az 1921. júl. 28-i szovjet—magyar szerződés végrehajtásában való közreműködésről. A lett kormány vállalta a csere lebonyolítását, a szállítmányok lett területen való elhelyezését és védelmét. Megegyeztek abban is, hogy a szállítmányok ugyanazon a napon indulnak Moszkvából és Budapestről egyaránt, hogy minél kevesebb ideig tartózkodjanak lett területen. A kicserélési arányszámot egyelőre 2500:400-ban állapították meg, addig amíg a végleges névjegyzéket a lett kormány meg nem kapja. Kimondta az egyezmény, hogy a kicserélést teljesítettnek tekinti a szovjet, illetve a magyar fél, ha az érkező szállítmányt átadták a lett megbízottaknak, és a kicserélési jegyzőkönyvet mindhárom fél aláírja. A Magyarországról érkező csoportok költségeit lett területen a szovjet, a magyar tiszteket pedig a magyar kormány viseli.

Mint látható, az arányszám a szovjet fél részéről igen méltányos volt. Alekszandri elfogadta a Jungerth által kért 2500-as létszámot, bár a moszkvai adatok lényegesen kevesebbet mutattak. Eszerint Moszkvában 300, Péterváron 200, Turkesztánban 150, Szibériában kb. 1000 visszatartott magyar hadifogoly tisztről tudtak.¹¹⁷ A magyar külügyminisztérium is készített egy számvetést, a hozzátartozók bejelentése alapján.¹¹⁸ Eszerint 2411 hadifogoly tiszt nem tért még haza.¹¹⁹

Tisztázták azt is, hogy ki tekinthető túsznak. A szovjet kormány túszoznak minősítette azokat a tiszteket, akiket a koppenhágai szerződés ellenére a magyar politikai elítéltek kiszabadítása érdekében nem engedett haza. A szovjet kormány négy kategóriába sorolta a túszoikat, anélkül, hogy kicserélésük vagy megítélésük szempontjából ez jogi különbséget jelentett volna. A négy kategória a következő volt:

a) Akik a 10 népbiztos ellenében Moszkvában letartóztatásban voltak és akiket a szovjet kormány ismert távirataiban név szerint is megnevezett.

b) Akiket szabad mozgásuktól megfosztottak.

c) Akik szabadon voltak, de időnként a rendőrhatóságoknál jelentkezniök kellett.

d) Akiket jelentkezésre nem köteleztek, de elutazásukat a magyar kommunisták ügyére való tekintettel megtiltották.¹²⁰

116 Uo. 267. sz.

117 Uo. 311. sz. Jungerth 1921. október 3-i távirata a KÜM-ba.

118 Uo. 52. cs. 189. sz.

119 Ezek a tisztek a következő helyeken voltak:

1. Krasnojarszk 573; 2. Szentpétervár 290; 3. Moszkva 133; 4. Tomszk 118; 5. Novo-Nikolajevszk 77; 6. Acsinszk 61; 7. Berezovka 42; 8. Omszk 59; 9. Skobelev 54; 10. Kanszk 43; 11. Irkutsk 43; 12. Taskent 43; 13. Os 27; 14. Nikolszk-Usszurijszk 26; 15. Barnaul 19; 16. Zairkutni 11; 17. Csita 15; 18. Petropavlovsk 14; 19. Perm 9; 20. Hodzsent 16; 21. Orenburg 12; 22. Krasznaja Rjecska 15; 23. Szamara 18; 24. Tobolszk 7; 25. Kazán 8; 26. Szimbirszk 6; 27. Marvinsk 4; 28. Semipalatynszk 4; 29. Angyizsán 3; 30. Perovsk 10; 31. Vladivosztk 24; 32. Kisebb táborok 227; 33. Kijev 400.

120 OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai 52. cs. 53. cs. 542. sz.

A túszoik nyilvántartására, összegyűjtésére és letartóztatására a szovjet hatóságok kaptak utasítást. A névjegyzékek elkészítésében az internacionalista volt hadifoglyok segítettek. Erre szükség is volt, mert ők tudták a legjobban azt, hogy kik a tisztek. Ugyanis a tisztek mindent megtettek azért, hogy a tusszá nyilvánítást elkerüljék. Azok, akik megnősültek, orosz állampolgárnak próbálták kiadni magukat. Akik fizikai munkát végeztek, az ipari munkás kategória mögé igyekeztek rejtőzni. A spekulációval foglalkozók pénzzel remélték megváltani magukat. Többen betegséget színleltek, hogy így soron kívül hazautazhassanak. Nem kevesen legénységi egyenruhát húztak és így próbáltak a legénységi állományúak között elvegyülni. Mások azt bizonygatták a szovjet hatóságoknak, hogy olyan speciális szak-

A szovjet—lett—magyar egyezmény után már csak a bizalmi férfiakra vonatkozóan kellett megállapodni. Ez október 20-án történt meg. A szovjet kormány dr. M. Schlesingert, a magyar kormány Gustav Hilgert kérte fel a kicserélés kölcsönös ellenőrzése, valamint az eltűnt hadifoglyok, illetve a politikai elítéltek felkutatása és a névjegyzékkel való azonosításuk végett.¹²¹

Közben rendeződtek a szállítással kapcsolatos egyéb technikai kérdések is. A kicserélésre kerülő magyar politikai elítéltek szállítmányait Budapest—Szob—Párkány—Kolin—Teschen—Bodenbach—Stettin útvonalon végig MÁV kocsikkal viszik. A túsok transzportjai pedig Moszkva—Riga—Stettin—Passau—Bécs útvonalon érkeznek Magyarország határához. Mivel a tengeri szállításhoz Riga és Stettin között a hajók biztosítása nehézségekbe ütközött, a Nemzetközi Vöröskereszt azt javasolta, hogy szárazföldön keresztül történjék a Riga—Stettin közötti szállítás. Ehhez szükség volt átszállítási megállapodást kötni Litvániával és Lengyelországgal. Az előbbivel 1921. december 23-án Kownóban, az utóbbival 1922. január 4-én jött létre a megegyezés.¹²²

A rigai szerződés megkötésével és végrehajtásának szükséges feltételeit biztosító egyéb megállapodásokkal kedvező körülmények jöttek létre a hadifogoly-probléma végleges és gyors rendezéséhez. Jungerth, aki huzamos ideig tárgyalt a szovjet megbízottakkal, és akit többnyire józanság és őszinteség vezetett a megoldásért folytatott munkában, meglepéssel nyugtázta az elért eredményeket. Október közepén, a szovjet—lett—magyar szerződés megkötése után, megkönnyebbülve jelentette a külügyminisztériumba, hogy „e szerződés megkötésével nincs többé formális akadály a foglyaink hazajövetelének”.¹²³ 1921. őszén a tárgyalások eredményeiről tartott beszámolóiban és nyilatkozataiban nyíltan hangoztatta, hogy „mindenki meg lehet győződve: a szovjet ezen ügyet a legjobb indulattal kezeli. Véleményem szerint e téren feltétlenül bizalommal kell lennünk az orosz kormány iránt. Semmi esetre sem tartjuk az ügyre nézve kedvezőnek, ha az orosz-szovjet ellen bármely irányban támadólag lépünk fel”.¹²⁴ Reális képet adott a túsztisztek helyzetéről is. Ezzel a hozzátartozók megnyugtatóján kívül a túsztisztekről itthon terjesztett szinte hisztérikus propagandát is le akarta szerelni, hogy ez a rémesekkel vetélkedő kampány ne zavarja a kicserélés folyamatát. „A foglyok helyzetét a táborokban a rossz élelmezés teszi jelenleg nehezzé. A bánásmód is rossz, de nem olyan rémes, mint azt odahaza híresztelik. A munka tulajdonképpen nem büntetés, hanem engedmény. Az elzárás súlyos, de megvan azért a lehetőségük, hogy a külvilággal érintkezzenek, sőt van lehetőség, hogy néha a városba is mehetnek. Moszkvában a rangban legidősebb Csiszár százados hetente egyszer mehet ki a városba. A túsztisztek vasárnaponként látogatókat is fogadhatnak. Sőt még arra is volt lehetőség, hogy pl. gróf Széchenyi

képzettségük van, amelyre az építőmunkában szükség van és erre való tekintettel kérték mentesítésüket a tüsszá nyilváníítás alól. (Lásd: A túsztisztek összefogása Szibériában című írást a Sarló és Kalapács 1932. október—novemberi számában) A túsztisztek kisebbik része hivatalos, többsége pedig tartalékos állományú tiszt volt. Kevés volt közöttük a magasabb rendfokozatú tiszt.

121 Uo. 370. sz. (Dr. M. Schlesinger a német Hadifogoly Hivatal egyik vezetője volt. Gustav Hilger a német Hadifogoly Hivatal orosz osztályának volt a vezetője.)

122 Uo. KÜM. hdf. o. 40. tétel 37 571. sz.

123 Uo. Jungerth misszió iratai 53. cs. 330. sz.

124 Hadifogoly Újság 1921. szeptember 6.

Bálint fhdgy., a 10 fő tús egyike, megnősüljön. 1921. április 27-én az illetékes szovjet hatóságok előtt házasságot kötött Maria Golocin hercegkisasszonnyal.”¹²⁵

Anyagiakban sem szenvedtek olyan mérvű hiányt, mint ahogy azt a hazai propaganda beállította. Már a rigai szerződés előtt is, utána pedig különösen, meg volt a lehetőség a túsok anyagi támogatására. A kormány a hadifoglyok segélyezésével kapcsolatban mindig az ország szegénységére hivatkozott, viszont a tisztek anyagi ellátására nagy figyelmet fordított. A honvédelmi minisztérium szeptember 24-én engedélyezte Jungerthnek, hogy a Nemzetközi Vöröskeresztnél letétbe helyezett összegből 300 000 német márkát a visszatartott tisztek segélyezésére használjon fel. Ő ebből 61 000 lett rubelt szeptember 28-án átadott a lett külügyminisztériumnak, hogy az omszki lett konzul útján segítsék belőle az omszki magyar tiszteket. Ugyancsak a lett Vöröskereszt útján október 7-én 20 000 DM-t juttatott a moszkvaiak segélyezésére. Közreműködött a segélyezésben az észti Vöröskereszt is.¹²⁶ A hadifogly tisztek támogatása szervezettebbé vált október 23-a után, amikor Jungerth és Alekszandri rigai szovjet megbízott megegyeztek a segélyezés kéréseiben.

Ezután Jungerth jelentős pénzüsszegeket adott át erre a célra különböző személyeknek és szerveknek:

G. Hilgernek	120 000 DM
Észt Vöröskeresztnak	100 000 DM
Lett Vöröskeresztnak	22 000 DM
Omszki lett konzulnak	20 000 DM
Észt kormánynak	17 000 DM
Rigai dán konzulnak	3 000 DM
Nansenhilfének	250 000 DM
Berlinben a túsok fogadására	10 000 DM-t. ¹²⁷

Ezeknek a kiadásoknak a pénzügyi fedezetét egyrészt a minisztertanács 1920. november 10-i ülésén megszavazott 260 millió koronából, amit hitelművelet útján szerzett meg a pénzügyminisztérium, másrészt a 200 000 angol font népszövetségi kölcsönből — amelyet a Nansenhilfe akcióira adtak az összes oroszországi hadifogly hazaszállítására — biztosították. Ez utóbbiból a magyar részt 1925—30 között öt részletben kellett visszafizetni.¹²⁸

A ruhaakcióra is a tús tisztek ellátásával összefüggésben került sor. Az 1920. októberi berlini értekezleten felvetett 3000 rend ruha megadására vonatkozó akciót a kormány vég nélkül húzta, 1921 nyarán még semmi sem volt belőle.¹²⁹ Most viszont erre is szántak pénzt.

¹²⁵ OL KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai. 52. cs. 157., 162. sz. Széchenyi Bálint levele Jungerthez. Jungerth rendszeres levelezésben volt a főtúsokkal.

¹²⁶ Uo. 53. cs. 301., 322., 353. sz.

¹²⁷ Uo. 40. tétel 37 751. sz.

¹²⁸ Uo. KÜM. Berni követség 1921—31. Relief bonds. 98 238/86/1924.

¹²⁹ Uo. KÜM. hdf. o. 14. tétel 32 012/20. sz.

Jungerthnek tehát meg volt az alapja ahhoz, hogy pozitívan nyilatkozzék a túsztisztek anyagi körülményeiről.

A szovjet kormány iránti bizalomra való felhívása szintén megalapozott volt. A rigai szerződést a szovjet szervek rögtön publikálták. Megtették az előkészületeket a különböző táborokban levő tisztek Moszkvába szállításának előkészítésére is. Hilger Moszkvából küldött levele szintén ezt erősítette meg: „Arra a meggyőződésre jutottam, hogy a szovjet kormány őszintén és határozottan elszánta magát a szerződés komoly teljesítésére. Nagyobb szi-bériai és turkesztáni szállítmányok magyar túszzal már útban vannak Moszkva felé. A nehéz szállítási viszonyok miatt ugyan késlekednek, azonban a szovjet hatóságok távirati parancsot küldtek minden illetékes helyre, hogy a szállítmányok megérkezését siettessék. A napokban beszéltem Kun Bélával, aki szintén élénken részt vett az akció siettetésében.” Jungerth ezt a levelet publikálta, újra csak annak bizonyítására, hogy bízni lehet a szovjet kormányban.¹³⁰ A visszatartott tisztek bizakodva tekintettek a hazatérés gyors lebonyolítása elé, hisz minden jel arra vallott.

Jungerth optimizmust tükröző nyilatkozatai és a szovjet kormány iránti bizalomra való felhívása nem csupán a hozzátartozók őszinte megnyugtatótását célozták, hanem figyelmeztettek is. Jungerth tapasztalatból tudta, hogy nagyon sok minden közbejöhethet még, ismerte a honvédelmi minisztérium, az igazságügyi minisztérium és egyéb szervek beállítottságát a hadifogoly-üggyel és a szovjet kormánnyal való megegyezéssel kapcsolatban. Joggal tartott attól, hogy nem zajlik le simán az egyezmény végrehajtása.

Pedig most arra volt szükség, hogy a kormány és az érdekelt hatóságok lojálisan és aktivitással viseltesenek az egyezményekben meghatározott feltételek betartása, a megjelölt feladatok végrehajtása iránt. Ez volt a fontosabb a kicserélés gyors és zökkenőmentes lebonyolítása szempontjából.

Azonban, ahogy az egyre inkább kiderült, erre kevés remény volt. A honvédelmi és az igazságügyi minisztérium vezetői kezdettől fogva bizalmatlanul kezelték a rigai szerződés előkészítését és magát a szerződést is. Kirchner ezredes, akinek az egész ügy lebonyolítására döntő befolyása volt, annak a meggyőződésnek adott kifejezést, hogy a „szovjet kormánnyal szembeni bizalom kérdésén nem épülhetett fel a szerződés.”¹³¹ Eleve nem hitt abban, hogy a szerződést végre lehet hajtani és hibáztatta Jungerthet azért, hogy a rigai szerződés megkötése után szinte „beleszuggérálta a közvéleménybe, hogy december végéig a foglyok hazajöhetnek.”¹³²

A nyilvánosság előtt nem így beszéltek. Széles körű propaganda indult meg annak bizonyítására, hogy a magyar kormány szíven viseli a hadifoglyok hazaszállítását. Most már volt mire hivatkozni, megszületett a rigai egyezmény, amelynek létrejöttét a magyar kormány szívós harca eredményének tüntették fel. Kirchner is előadó körútra indult. Győrött, Székesfehérvárott, Veszprémben, Debrecenben, Szombathelyen, Szegeden tartott előadásokat. Ennek a propagandának a célja a kormány iránt mutakozó bizalmatlanság ellensúlyozása volt. Arra törekedtek, hogy a közvélemény-

¹³⁰ Hilger levele Jungerthez 1921. 28-án. Új Nemzedék 1921. december 7.

¹³¹ HL VKF. 2. oszt. 38 135. sz. Kirchner összefoglaló jelentése a csóti táborban megtartott szemle tapasztalatairól. 1921. november 29.

¹³² OL ME. 37. tétel 1922. sz. Kirchner Sándor 1922. február 8-i bizalmas előadása.

ben az évekig tartó huzavona alapján okkal elterjedt véleményt a kormány nemtörődomségéről eloszlássák és minden korábbi nehézséget a kommunistákra, a szovjet kormányra hárítsanak.

Bár ideig-óráig hatott ez a propaganda, mivel azonban a nagy felbuzdulást gyors tettek nem követték, a hozzátartozók nyugtalansága ismét erősödött. „A hozzátartozók rendkívül türelmetlenek és minden pénteki gyűlésük után memorandummal fordulnak hozzánk, hogy tegyünk meg mindent, hogy a kicserélés már meginduljon” — írta Pózel Tibor konzul Jungerthnek, szeptember 19-én.¹³³ Ugyancsak nyugtalankodásról adtak hírt az augusztus végén, szeptember elején hazatért hadifoglyok is. Elmondták, hogy Szovjet-Oroszországban a hadifoglyok ismerik a rigai egyezményt, azonban egyre jobban aggódnak, mivel nem értik „miért nem kezdődik azonnal meg az ilyen nehéz helyzetben levő letartóztatott túszoznak a kicserélése és ahelyett, hogy a kicserélés azonnal megindulna, segítyezésük, illetve jobb ellátásuk érdekében történnek lépések, amiből arra következtetnek, hogy a kicserélésnek újabb akadályja van.”¹³⁴

Az ügyben érintett szervek jobbnak látták, ha az egész hadifogoly-problémát fokozatosan háttérbe szorítják, annál is inkább, mivel más kérdések kezdtek a kormány és a propaganda figyelmét lekötöni. Az Esküdt-panama, a nyugat-magyarországi kérdés, a második legitimista államcsínykísérlet, mind olyan események voltak, amelyek mellett a kormány számára a hadifogolykérdés érdemi rendezése huszadrangú problémává vált. Pózel említett szeptember 19-i levelében már azt írhatta Jungerthnek, hogy „a hadifogoly-ügyről a sajtóban és a közéletben alig esik szó, minthogy belpolitikailag egészen más ügyek vannak előtérben.”

Az ellenforradalmi Horthy-rendszer — bár mindent elkövetett — mégsem tudta saját szándékai szerint megoldani a hadifogolykérdést. A tények azt mutatják, hogy a mérleg serpenyőjében többet nyomott a fiatal szovjet állam igazságos álláspontja. A megoldással végső soron a forradalmi mozgalom nyert. A szovjet kormány fellépése a magyar politikai elitéltek megmentéséért nagy szolgálatot tett a magyar forradalmi munkásmozgalomnak. A történelem igazolta a szovjet kormány akciójának helyességét.

КАРОЙ ХУНЯДИ

АКЦИЯ СОВЕТСКОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА ПО ОСВОБОЖДЕНИЮ ВЕНГЕРСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ЗАКЛЮЧЕННЫХ В СВЯЗИ С СОВЕТСКО-ВЕНГЕРСКИМ ДОГОВОРом ОТ 1921 ГОДА ОБ ОБМЕНЕ ВОЕННОПЛЕННЫМИ

Резюме

В статье рассматриваются те мотивы, которые побудили советское правительство в 1920 году в связи с процессом над народными комиссарами энергично всту-

¹³³ Uo. KÜM. hdf. o. Jungerth misszió iratai 53. cs. 297. sz. Pózel Tibor ekkor a KÜM. hdf. osztályának helyettes vezetője volt.

¹³⁴ PA. Ig. Min. Bi. 550/27. Belitska átirata az igazságügyi miniszterhez 1921. szeptember 4-én.

питься у венгерского правительства за спасение коммунистов и других лиц, осужденных контрреволюционным хортистским режимом, и преследовавшихся по политическим мотивам. В ней излагаются меры, предпринятые советским правительством по этому делу, задержание военнопленных офицеров и интернированных граждан и предложение об обмене их на народных комиссаров, осужденных в Венгрии, и других лиц, преследовавшихся по политическим мотивам. В статье рассматривается тактика политики затягивания со стороны венгерского правительства, которой оно реагировало на выступление советского правительства. Автор характеризует те обстоятельства, в результате которых венгерское правительство в конце концов было не в состоянии уклониться от переговоров. В статье рассматриваются цель и роль Коммунистической партии Венгрии в спасении политических заключенных и лиц, преследовавшихся по политическим мотивам, а также в вопросе о военнопленных. Автор описывает деятельность Коммунистической партии Венгрии, проводимую в интересах составления по возможности точного именного списка политических осужденных. Автор подробно излагает ход переговоров между представителями советского и венгерского правительства, начавшихся 26 января 1921 года в Ревеле, и события, непосредственно предшествовавшие обмену военнопленных офицеров и интернированных граждан, задержанных в Советской России, а также народных комиссаров, и других лиц, преследовавшихся по политическим мотивам. Автор анализирует заседания совета министров, заранее сформировавшего отрицательную позицию венгерского правительства, и характеризует происходившие в них дебаты. Автор указывает на то, что эти переговоры вскоре были прерваны из-за жёсткого, отрицательного отношения венгерского правительства к ним.

В статье рассматриваются факторы, побудившие венгерское правительство вновь начать переговоры. Несмотря на то, что венгерское правительство пошло на некоторые уступки по сравнению со своей прежней позицией, однако они не были так значительны, чтобы привести к успеху переговоров. Автор рассматривает те мотивы, опираясь на которые венгерское правительство считало, что оно сможет раз и навсегда уклониться от обмена военнопленными и политическими заключенными.

Автор статьи подробно описывает предпосылки новых переговоров, начавшихся в Риге летом 1921 года, уделяя особое внимание нажиму со стороны общественного мнения. Показывает ход переговоров, заключение соглашения об обмене и его содержание. Он останавливается на той пропаганде, которую под руководством правительственных органов проводили в Венгрии в интересах того, чтобы убедить общественное мнение о «доброй воле» венгерского правительства и перед всё более терявшими терпение родственниками военнопленных свалить на советское правительство ответственность за затяжку переговоров.

В статье рассматриваются те дополнительные переговоры, состоявшиеся в Праге и Берлине, в ходе которых были урегулированы условия транспортировки подлежащих обмену групп. Описываются переговоры, проводимые по делу поручительства за обмен, в результате которых роль поручителя взяло на себя правительство Латвии. Автор статьи дает анализ той политической обстановки, в которой по различным причинам вопрос обмена несмотря на заключенное соглашение в Венгрии вновь был отнесен на задний план.

**DIE AKTION DER SOWJETREGIERUNG ZUR RETTUNG DER
UNGARISCHEN POLITISCH VERURTEILTEN IN VERBINDUNG MIT DEM
ÜBEREINKOMMEN ÜBER DEN KRIEGSGEFANGENENAUSTAUSCH
VOM JAHRE 1921**

Resümee

Die Studie befaßt sich mit jenen Beweggründen, die die Sowjetregierung veranlaßt haben, i. J. 1920 im Zusammenhang mit dem Prozeß gegen die Volkskommissare bei der ungarischen Regierung energisch für die Rettung der vom gegenrevolutionären Horthy-System verurteilten Kommunisten und sonstigen politisch Verfolgten einzutreten. Es werden die in dieser Sache unternommenen Schritte der Sowjetregierung, die Rückbehaltung der kriegsgefangenen Offiziere und Zivilinternierten und ihr Vorschlag, diese gegen die in Ungarn verurteilten Volkskommissare und sonstigen politisch Verfolgten auszutauschen, dargestellt. Die Studie behandelt die Verzögerungspolitik, mit der die ungarische Regierung das Auftreten der Sowjetregierung beantwortete. Dann werden jene Umstände behandelt, in deren Folge es der ungarischen Regierung nicht möglich war, sich den Verhandlungen zu verschließen. Im weiteren befaßt sich die Studie mit dem Ziel und der Rolle der Ungarländischen Partei der Kommunisten bei der Rettung der politisch Verurteilten und Verfolgten und in der Kriegsgefangenenfrage. Dann wird die Tätigkeit der UPK behandelt, die diese im Interesse der möglichst genauen Zusammenstellung des Namenverzeichnisses der politisch Verurteilten entfaltetete.

Der Verfasser behandelt detailliert den Gang und die unmittelbaren Antezedenzen der zwischen den Vertretern der Sowjet- und der ungarischen Regierung am 26. Januar 1921 in Reval begonnenen Verhandlungen über den Austausch der in Sowjetrußland zurückbehaltenen kriegsgefangenen Offiziere und Zivilinternierten gegen die in Ungarn verurteilten Volkskommissare und sonstigen politisch Verfolgten. Dann befaßt er sich mit den, im vorhinein einen abweisenden Standpunkt ausgestaltenden Ministerratssitzungen und den dort stattgefundenen Debatten, und verweist darauf, daß die Verhandlungen infolge des starren, abweisenden Verhaltens der ungarischen Regierung bald abgebrochen wurden.

Die Studie befaßt sich dann mit jenen Faktoren, die die ungarische Regierung bewegen die Verhandlungen wieder aufzunehmen. Obzwar die ungarische Regierung ihrem früher eingenommenen Standpunkt gegenüber gewisse Zugeständnisse gemacht hatte, waren diese doch nicht von solchem Ausmaß, daß sie zu einem Erfolg geführt hätten. Dann werden die Motive dargestellt, auf welche aufbauend die ungarische Regierung meinte, dem Austausch ein für allemal ausweichen zu können.

Der Verfasser behandelt detailliert die Antezedenzen der im Sommer 1921 in Riga wiederaufgenommenen Verhandlungen, mit besonderer Rücksicht auf den von der öffentlichen Meinung ausgeübten Druck. Dann werden der Gang der Verhandlungen, der Abschluß und Inhalt des Austauschabkommens dargestellt. Weiter jene Propaganda, die in Ungarn nach den Direktiven der Regierungsorgane geführt wurde, um die öffentliche Meinung vom guten Willen der ungarischen Regierung zu überzeugen und vor den immer ungeduldiger werdenden Angehörigen der Kriegsgefangenen für die Verzögerung der Verhandlungen die Sowjetregierung verantwortlich zu machen.

Der Verfasser befaßt sich dann mit den ergänzenden Verhandlungen in Prag und Berlin zur Regelung des Transports der auszutauschenden Gruppen, dann mit den Verhandlungen über die Bürgerschaft des Austausches, als deren Ergebnis die lettische Regierung die Rolle des Bürgen übernahm. Dann wird die politische Lage charakterisiert, in der infolge verschiedener Gründe die Sache des Austausches trotz des abgeschlossenen Übereinkommens in Ungarn wiederholt in den Hintergrund geraten ist.